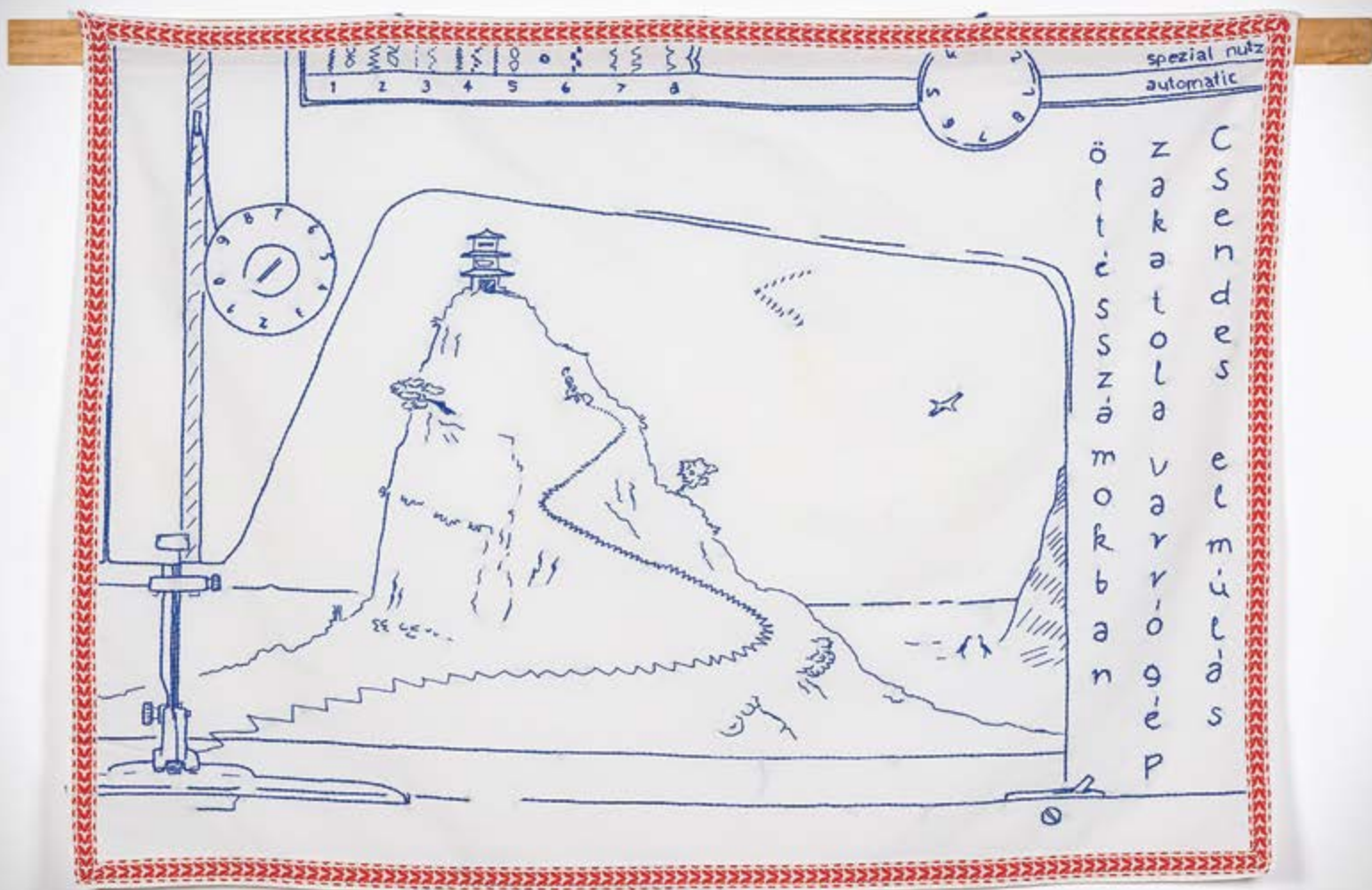

Újvárad

Ára 9,50 lej, 800 Ft

IRODALOM / MŰVÉSZET / TÁRSADALOM / KULTÚRA

Vass Tibor
Költészetvilágnapi vers

Lovassy Cseh Tamás
Komp-színház

Gálfalvi Ágnes
Gavril Cadariu
és „a nagy Ariel család”

2025
Április-május

4-5

Irodalom

4

Vass Tibor

Költészetvilágnapi vers (*vers*)

6

Buna Blanka Boróka

A fáraó könyve (*próza*)

6

Demény Péter

Illúziók; Metszet; Petrezselyem
(*vers*)

10

Aux Eliza

Bányász, fonónő, marokszedő
és kereskedő (*próza*)

12

Terék Anna

Elérni a napba; Nyár (*vers*)

16

Csóka Zsófia

Hátulról és sötétben (*próza*)

17

Farkas Arnold Levente

kígyóbőr (*vers*)

18

Zayas-Torres Eduardo

Kilencvenkilenc százalék (*próza*)

Esszé

20

Lovassy Cseh Tamás

Komp-színház

Társadalom

23

Magyari Sára

Gyilkos gyerek, avagy minden
gyerek ilyen manapság. Nem?!

Galéria

26

Szabó Benedek

A közösségi élmények artikulációi
– Emlékezőtanulmány Szabó
Eszter Ágnes művészetéről

Dialog/Párbeszéd

36

Kemenes Eli

Az első román író, aki egy erdélyi
magyar faluról írt – Búcsú Radu
Țuculescutól

36

Gálfalvi Ágnes

Gavril Cadariu és „a nagy Ariel
család”

Társadalom

40

Erdélyi zsidó identitás, száz év
tükrében – Gidó Attilával,
a kolozsvári Nemzeti
Kisebbségkutató Intézet
kutatójával **Szűcs László**
beszélgetett

Kritika

46

Nagy Dóra Kata

„s okulásul késő koroknak,
csontjaim őrizi a táj” (*könyv*)

50

Szalók Cecília

Amikor az esztétikum
közszolgálat (*könyv*)

52

Hegyi Réka

Lányok balra, fiúk jobbra, avagy
kortársunk, Arisztophanész
(*színház*)

54

Bozsódi-Nagy Orsolya

Tóthék Amerikában – Brady
Corbet: *A brutalista* (*film*)

Belakva jó a kultúrtér

A megújult váradi Léda-ház május eleji avatásának a története éppen 120 évvel ezelőtt kezdődött. Hiszen aligha rendeznénk be ma kultúrteret az egykori Stern villában, ha 1905 egyik kora nyári napján Ady Endre szerelmes lélekkel nem lépte volna át ennek a háznak a küszöbét. Akkor már három esztendeje élt ott négy nő, az 1902-ben megözvegyült Brüll Cecília, valamint a lányai, Adél, s két húga, Berta és Margit. Az egyébként vadonatúj házat Léda nagybátyja, a Bécsben élő Stern Márton ajánlotta fel számukra lakóhelyül.

A következő években, 1907 és 1909 között volt a költő jelenléte a legintenzívebb a házban, gyakran küldött innen vagy ide leveleket, s itt született, többnyire a kerti asztalnál számos költeménye. Adyn kívül a holnapos költők is megfordultak itt, Emőd Tamás egy fényképet is készített az udvar felől. Ennél ihletettebb helyen aligha avathatnánk Váradon magyar kulturális teret. Márpedig ilyenekre évtizedek óta vágyunk, helyszínről helyszínre vándorolva a felolvasásokkal, könyvbemutatókkal, irodalmi estekkel.

A Léda-háztól egy korábbi időszakban, a hetvenes években sem állt távol a kultúra, a Metropol zenekar is koncertezett ott, amikor vasúti klubként funkcionált. Játszott kis szabadtéri színpadán a vasutasok rezesbandája, s a váradi színészek is felléptek néha.

Az új környezetben, a két szintű térben igyekszünk színvonalas tartalommal megtölteni a helyet. Nem csupán rendezvényekkel, irodalmi, képzőművészeti, zenei estekkel, beszélgetésekkel, a váradi helytörténetírásnak, kutatásnak is új lendületet adhatunk, továbbá foglalkozunk olyan szellemi hagyatékok gondozásával, feldolgozásával, amilyenre már példa a Horváth Imre emlékszoba, illetve Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár, Kinde Annamária életművének feldolgozásával.

Akad bőven feladat értékteremtésben és értékörzésben, továbbadásban. Megvan immár ezekhez a méltó tér. Azért a legjobb a mi holnapunkra gondolva mégiscsak az lenne, ha jönnének az új váradi nemzedékek. Kopogjanak be, kérjék el a stafétabotot, s töltsék meg ők e kultúrtereket tartalommal, ötlettel, értékkel, élettel.

A SZERK.

Újvárad 2025/4-5

IRODALOM MŰVÉSZET TÁRSADALOM KULTÚRA

V. évfolyam, 4–5. szám. Megjelenik havonta.

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László
VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette
SZERKESZTŐK: Gálfalvi Ágnes (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Szabó Anna Mária (művészet)
FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László, Fazakas Márta, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Traian Ștef, Ujvárossy László
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva
KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:
Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.
Telefon: +40/725-944-956
E-mail: ujvarad@gmail.com
Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:
Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)
ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)
FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök
E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 30 lej (2500 Ft postaköltséggel), 6 hónapra 55 lej (4500 Ft), 12 hónapra 95 lej (7500 Ft).
Online-előfizetés: 12 hónapra 50 lej (4200 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással (RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes, RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával (Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes utalvánnyal (mandat postal, Romániában) az előfizető neve, címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea, str. S. Bărnuțiu nr. 14. CUI RO34356348; továbbá személyesen a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

Vass Tibor

Költészetvilágnapi vers

Fecske Csaba emlékére

Fecske Csaba a szomszéd kert,
kutyája szeme,
macskái szőre,
patakja habja,
az elhúzható vaskapu,
melyen túl, akár versének legbelsejében,
nem járhat szose.

Szülőháza ajtaja, utcája pora, harangja anyanyelve.

Látogatók előtt zárva az ajtó,
por ellen locsolva az utca,
harang nyelve némítva.

Nem lehet a Fecske-vers legbelsejében járni.

Nézhet rád kutyaszem, ahogy másra nem néz.
Tapadhat hozzád macskaszőr, ahogy máshoz nem tapad.
Habozhat neked patak, ahogy másnak nem habzik.
Elhúzódhat vaskapu, ahogy másnak nem húzódik el.

Nyílhat előtted ajtó, ahogy másnak nem nyílik.
Kavarhatod saját porod, ahogy más nem kavarja.
Némíthatod harangod, ahogy más nem némíthatja.

Időnként hiheted lényed a Fecske-vershez,
bejárásod legbelsejébe nem lehet.

Megcsalhat ugyan pár dolog,
úgy véled,
benne jársz,

de kitol a helyzet úgy véled,
ahogy mással nem tol ki sosem,

mert káprázat az,
vak a kutyaszem, szúrós a macskaszőr, elhúzhatatlan a kapu,
az ajtó zárt, az utca poros, a harangot zúgatja nyelve.

A Fecske-vers legbelsejében Fecskén kívül nem járhat más.

Ha egyenes vagy,
búvkörének érintőjeként
egyetlen pontban horzsolhatod felületét.
Felérzi azt a vers, visszaszól: aki kapja, varja.

VASS TIBOR (1968,
Miskolc) költő,
képzőművész,
a *Spanyolnátha*
művészeti folyóirat
alapító
főszerkesztője.
Hernádkakon
és Berekfürdőn él.
Legutóbbi kötete:
*Mondanom sem kell:
húsz év Berekfürdő*
(versek,
Spanyolnátha-Bereki
Irodalmi Társaság,
2023).

Az a pont felsértő,
kettőtök közös, édesen fájó hege.
A plezúr rendre tortúrával,
élvezettel felvakart.
Amikor olvasva kérdezel, azért te,
amikor körmöl, azért ő felel.

A kiserkenő vér földre rajzolt ábrájából,
mielőtt megtudnád,
miért ott legélesebb a kutyaszem,
legselymesebb a macskaszőr,
leghabzóbb a patak,
legtágabb részre miért ott nyílik a vaskapu,

az ajtó miért tárul hívogatón mégis,
az utca miért marad jólesőn poros,
a harang miért némul kéjjel,

a folyás folyton megáll –

és ami egybefutott, sebtében megalvad,

vagy időnek előtte a hamismás,
álnevű halál nevében
Marcella Kun
cogva összetapossa.

Buna Blanka Boróka

A fáraó könyve

A Haladás utcai háromnegyedszobás otthonunkban cigarettázni nem szabadott, de lehetett, ha az ember nem hamuzott rá a perzsaszőnyegre, mely anyánk legbecesebb értékei közé tartozott múlt századi erkölcsével és az öcsémmel együtt. Ezek után következett a petróleumlámpa, mely a hosszú téli estéken buzgón töltötte be szobánkat búzzal. Azért naplementéig szerencsére mindig volt villany és víz, ilyenkor kellett megtölteni a csapról az ötлитres üvegeket a vörös barna lével, hogy készen álljon a ház szükségleteire. Nevezetesen arra, hogy mikor éjjelente felsírt az öcsém kihűlt vizelete tócsájában, be lehessen áztatni a fehér lepedőt meg a tengerészkek pizsamanadrágot s másnap kitergetni a rozsdá látványos árnyalataiban.

Ha néha elnéztem, ahogy a viruló egészség vagy a közelgő gutaütés bazsarózsáival arcán tett-vett a boltban, és láttam halántékain a ragadós izzadságot lefolyni, anyánk könnyező máriája, mindig örömmel konstatáltam, hogy mégsem hasonlítunk egymásra. Nyilván ő sosem hitte el nekem, hogy a bolt mögötti kukában találtuk, és többszöri fürdetés után is alig lehetett vele egy szobában megmaradni, meg hogy a fekete Dacia hetekig parkolt tilosban a Békeforradalom téren, de hogy én magam miért lepődtem meg néha idegen arcvonásain, túlméretezett cipőin, nem nagyon tudom. Akkor is úgy felhergelte magát azon a szombat estén, pedig én csakugyan a javát akartam, mikor a moziból hazafelé elkaptak egy jegesesőt, csalánba mennykő, s ő vadonatúj svájci segélycsomagos viharkabátjával hazáig fedezett egy kis barnát, én meg mondtam neki, először világosan néztesse volna meg inkább, ki tudja, nem-e a húga. Ezért büntetésből egy hónapig én voltam soros a boltban, mit mondjak, anyámmal se hasonlítottunk sokban.

A genetika ilyen szeszélyei miatt tehát egy hónapig én hordtam be minden szerdán a harmincnégy dobozt, a francnak töltik meg, puffogtam a sofőrnek, ő meg rám meredt, hogy hallgassak, mert a Békeforradalom téren mindig sokan jártak-keltek, anyám nem kis relációk fejében szerzett itt üzlet-helységet. Míg szépen elrendeztem a dobozokat a kirakatban, a sofőr megint elmesélte, mikor sarkon lótték a háborúban, közben elszívott három cigaretta, ő nem is végezhetne nehéz munkát, ilyenkor meg én néztem rá hosszan. Amúgysem kedveltem,

BUNA BLANKA BORÓKA (2002, Kovászna)
a kézdívasárhelyi Bod Péter Tanítóképző filológia szakán végzett. A 2021. évi Tabéry Géza novellapályázat első díjasa.

mindig beletaposta a cikkeket a padló réseibe, hogy kefével kellett felsúroljam, hiszen másnap a Népfia erre is elhaladt, minden tökéletes kellett legyen. Csütörtök esténként, mikor már óvatosan fejtegették le a villanyoszlopokról az odanyálazott arcképeket s a járókelők igyekeztek minél több konfetti darabot feltaposni, hogy hazavihessék a gyerekeiknek, két pohárral vidámabban begurult a sofőr is, saját füstjében vagdalkozva előadta a beszéd legfontosabb részeit, míg bepakoltam a dobozokat. Elérzékenyülve megszorogatta a kezem, majd indult is, még a konvoj előtt kellett a következő városba érnie.

Nemsokára teljesen rám szakadt a bolt, mert az öcsém lediplomázott, és kihelyezték egy vidéki juhászatba. Anyánk nagyon büszke volt, és annak külön örült, mikor azt mondtam, szerintem is a legmegfelelőbb embert küldték oda. Baromkór volt az országban ekkoriban. Nem sokat hallottam ezek után róla, anyám szerint összeállt valami nagyszájú aktivistával, akit a falusiak varázslónak csúfoltak. Először csak nevettem rajta, de mikor egyik délelőtt megláttam a fekete autót a Békeforradalom sarkán, felhívtam az öcsémet, és megmondtam, hogy vagy lenyugszik, vagy úgy elbűvölöm, hogy sírva néz utána. Ez volt az utolsó előtti beszélgetésünk. Utoljára egy éjjel hívtam fel egy fülkéből. Nyár volt, tücskök ciripeltek és sáskák zümmögtek a sötétben. Még ébren volt, nem lepődött meg. Azt mondta, már nagyon rég várta a hívásomat. Nem értettem. Mondtam neki, hogy meghalt az unokaöccse. Ő meg erre valamit zagyvált arról, hogy minden bárányukat leölette a hatóság. Mondtam, hogy soha többé nem akarok hallani felőle.

Anyám a hetvenedik születésnapjára kapott tőlem egy új perzsát. A régeből már úgyse látszott sok a moketták és futók alatt, amikkel a foszlásait takarta le. Egy darabig csak nézte a túlsúfolt minták tébolygó táncát, simogatta a sárga rojtokat a szélén, s mikor felegyenesedett, párás volt a szemüvege. Tudtam, hogy nem örömkönnyek. De mit tehettem volna, én se tudtam róla már semmit. A Szépipar negyedben azt beszéltek, hogy elköltözött

családostól, és pofátlan summákért embereket csempészett ki az országból, a tengeren át. Anyám rám nézett a szemüvege felett, félig nyitott ajkain nehezen jött a hang: erre már nem hamuzol rá, ugye?

Lapszámunk Irodalom rovatának szépprózái a Kortárs Hangan 2025 irodalmi pályázat Újvárad lapdíjas alkotásai.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ: KORTÁRS MŰVÉSZETI SPEKTÁKULUM

A Holnap Könyvek Kiadó újdonsága a Munkácsy-díjas képzőművész esszéit, tanulmányait, művészeti írásait kínálja az olvasónak. **Ujvárossy László** elemzéseket közöl nagy nemzetközi csoportos kiállításokról, megrajzolja néhány kortársa, mestere portréját, életművét értékelve, valamint művészeti jelenségekről, a vizuális nevelés formáiról értekezik. Ez a könyve is igazolja, hogy a ditrói születésű nagyváradi művész írásai mindig azt a szellemiséget hordozzák, amit alkotóként, tanárként pályája során képviselt.

A kötet megrendelhető a **holnap.ro** könyváruházban.

Demény Péter

Illúziók

Megőrzöm magam hűségesnek,
nem nézem a lányok gyönyörű hátát
nyáron, ahogy belényomódik a pánt,
és nem álmodozom orgonáról, mikor
már az őszirózsák nyílnak.

Eszembe se jut, hogy valaha
mindenkit meg akartam kapni,
csalódottabb lettem és csiszoltabb,
magam gyártotta elveszett illúziókkal
vettem körül magam.

Megérdemled, hogy hűséges legyek, én
viszont megérdemelném, hogy hűtlenkedjem,
de magamra már ritkán gondolok
ebben az összefüggésben, benne
maradnék a boldogságban.

De ha újra lehetne kezdeni, megint
minden lányt meg szeretnék kapni,
megint végigcsinálnék még talán
többet is, mint amitől olyan sikeres
lettem az elveszett illúziók gyártásában.

DEMÉNY PÉTER
költő, író, szerkesztő,
a Matca folyóirat
szerkesztője, 1972-
ben született
Kolozsváron, jelenleg
Bukarestben él.

Metszet

Hűség? Hát igyekszem.
De a bennem levő sár
mindig feltör valamiképpen,
Moszkvában a szar.

Pedig én is csak valamit
kiszivattyúztam, valamit
meg szerettem volna
javítani.

Hová mehetnék? Élek
mindmeggannyi fortyogó
csővel a szívemben. Eléggé
dobog.

Petrezselyem

Két válásra fektettem magam.
Gügye szójáték, nem szabadulok úgy sem,
főleg magamtól.
Csak élek. Amíg még zöldell a
petrezselyem és a spenótfőzelék,
amíg még több fogam van, mint szívem.
Próbálok szenvedélyes lenni és
fegyelmzett, lehetőleg két t-vel.
Előveszem az öniróniámat.
Olykor mintha anélkül is zuhannék.

ONLINE IS ELÉRHETŐ AZ EMLÉKKÖNYV

Kilencven éve jelent meg a Holnap Könyvek Kiadó jóvoltából az immár online formában is elérhető 750 oldalas **Emlékkönyv**, mely a Kicsoda Bihar megyében és Nagyváradon? címet is viselhetné.

A Fehér Dezső szerkesztette fontos történelmi és helytörténeti forrásmű mintegy 800 korabeli szemlélyiség életrajzát is kínálja, Kormányos László történész Város a béke árnyékában című, 2015-ös keltezésű előszavával.

A mű online változata ingyenesen elérhető a holnap.ro oldal *Szabadjolc* rovatában.

Aux Eliza

Bányász, fonónő, marokszedő és kereskedő

A testvéreimmel szobrokat választottunk magunknak. Minden héten elsétáltunk a pályaudvar előtt. A homlokzaton, a főbejárat fölött láttuk meg a négy alakot. Mi is pont négyen voltunk, ezért azt képzeltük, hogy ők mi vagyunk. Csabi, a legidősebb lett a bányász. Ő volt a legerősebb, ezért neki íteltük a címet. Annyira megtetszett neki, hogy igazából bányász lett. Mindig vonattal ment dolgozni, és lefotózta nekünk a szobrokat. A bányajáratok váratlan összeomlása okozta a halálát még évekkel ezelőtt.

A nővérünk, Lotti lett marokszedő nő. Már akkor alig lehetett bezavarni a kertből. Később jót neveltünk, amikor aranykalászos gazda végzettséget szerzett. Integtettem neki, amikor a férjével elvonzott a saját farmjára, hogy új életet kezdjen. Azóta nem nézett a szobrok felé.

 Az öcsém, Márkó a kereskedő szobrát választotta. Már 2003-ban, amikor a pályaudvarra kerültek a szobrok, akkor is szerette a pénzt. Sokkal jobban megtartani, mintsem kiadni a kezéből. Talán ezért lett bankár, hogy minden nap pénzzel foglalkozhasson. Meg kellett volna tanulnia, hogy csak azt a pénzt veheti el, ami az övé. A börtönben lesz ideje megjegyezni a leckét. A pályaudvaron fogták el, amikor el akart szökni a városból.

Én voltam a fonónő. Nagyon szerettem ezt a szobrot, mert a kézművesség mindig is közel állt hozzám. A nagymamám gyerekoromban megtanított fonni, és azóta egy kisvállalkozásom is lett Mónika Moira Műhelye néven. Nem mondom, hogy túl sikeres, de fenn tudtam tartani belőle magam és Párkát, a kopasz macskámat. Én voltam az egyedüli a testvérek közül, aki nem utazott messzire. Egészen mostanáig. Munkát kaptam egy divatcégnél, és ingáznom kell. Vonattal a leggyorsabb. Elvállaltam, de végig a testvéreim jártak a fejemben. A pályaudvar gyerekként izgalmas helynek tűnt, végtelen lehetőséggel, éjszakába nyúló utazásokkal. A szüleim szerint rossz felé nézelődtem, és inkább a nyugati pályaudvaron kellett volna szétnézni. Elvégre az viz „nyugat” felé. Most mégis keletre készültem. Volt a keletben valami misztikus, megfoghatatlan, akár csak bennem a múltba vágyódás.

AUX ELIZA Egerben született és jelenleg is ott él. Magyartanár-könyvtárostanárszakon végzett az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen. Ifjúsági regényei jelentek meg a Könyvmolyképző, Eleven és a Szülőföld Kiadónál. Nyomatásban megjelent novellái elérhetőek több Kortárs Hangan antológiában. Rapunzel című novellája Amigos különdíjas lett, és helyet kapott a Barátság a négy fal között című POKET-kötetben.

Még tíz perc volt az indulásig. A vonatom egyelőre nem ért még be, addig megnéztem újra a szobrokat. Mozdulatlan kőtestükkel őrizték a pályaudvart. A nagymamám még látta az eredeti szobrokat 1935-ben. A barátaival ők is felosztották a szerepeket egymás között. Mama is fonónő volt, és valóban varrodában dolgozott később. Szerinte a fonónő szobra nemcsak az anyagot képes fonni, de az élet szövetét is. Gyerekként elvarázsolt ez a történet, de ma már inkább megrémít. A testvéreim a szobrok bűvöletébe kerültek. Azt választották, ami később lett belőlük. Most pedig én is arra készültem. Talán ez volt a sorsom, hogy a vonat elvigyen oda, ahol lennem kell.

Egy szőke hajkorona lebegett el előttem. Azonnal felismertem a kezeslábast, amihez tartozott.

– Lotti! – kiáltottam utána. A nővérem megilletődve fordult felém, arcán mély barázdákat hagyott az idő. Évek óta nem láttam, de még most is gyönyörű volt. Napégette bőre elárulta, hogy még mindig szeret kint lenni a természetben.

– Móni!

Megöleltük egymást. Lonc és érett barack illata volt. A vonat nagy robajjal épp most gördült be a

pályaudvarra. A bemondó figyelmeztetett az indulásra. Még öt perc.

– Te is ezzel jössz? – kérdeztem. A húgom bólintott. – És te mit csinálsz erre?

– Meglátogattam a tesóinkat – felelte szomorúan. Most vettem csak észre az átlátszó szatyrában megbúvó sírkoszorút. Csabi sírjára tette ki valaki még karácsony felé. Ideje volt lecserélni már. – Márkó talán jövőre szabadul.

Nem mondta túl lelkesen. Valószínűleg ugyanarra gondolt, amire én, hogy idővel újra ott köt ki. Lotti és én felnéztünk a szobrainkra. Már nem gyerekek voltunk, mégis úgy éreztem, visszamentem az időben, amikor a szobroktól vártam az útmutatást.

– Vicces, nem? – szólaltam meg, és a fejemmel a szobrok felé böktém. – Milyen sok időt töltöttünk

a pályaudvaron azokat a szobrokat bámulva. Azon gondolkodtunk, hova fogunk majd menni és mi lesz belőlünk. Eközben ők végig tudták, hiszen ők alakították az életünket ilyenre.

– Talán mégsem – mosolyodott el Lotti, és valami különös csillogás látszott a szemében, amit nem tudtam hova tenni. – A szobrokat mi választottuk, nem azok választottak bennünket. Talán eljött az ideje mást választani.

Igaza volt. Elbúcsúztunk a szobroktól, felültünk a vonatra egymás mellé. Indultunk. A vonat sebessége egyre nőtt, a táj pedig gyorsabban suhant el mellettünk. Úton voltam az új munkahelyemre. Lotti pedig haza a családjához. Elképzeltem, ahogy a szobrok egyre kisebbek lesznek, minél messzebbre kerülünk tőlük. Így estek le a piederstálomról. És így vettem ki a fonónó hideg, halott ujjai közül az orsót. Mától egy új kéz szövi tovább az életünk fonalát.

Terék Anna

Elérni a napba

Partizán, 1945

Senki sem mondta,
 hogy maradnunk kéne,
 vagy hogy el lehet indulni
 haza.

Négy év után már
 arra sem emlékeztem,
 hogy nézett ki a házunk,
 az udvar.

Az jutott eszembe, hogy
 biztos beköltözött már
 anyám házába valaki.

Meghalni indultam el,
 ezért jöttem el idáig,
 útközben győzni,
 de sosem volt idő
 végiggondolni,
 mi következik majd
 mindezek után, ha mégis
 életben maradok.

Mintha egyikünk se
 hitte volna, hogy győzni
 fogunk, vagy veszíteni,
 örök harc, nem is kell
 a végére érni.

Ültünk az állomáson,
 Žarko ivott,
 Ervin a zsebéből pakolta ki
 az asztalra mindazt,
 amit egy év alatt,
 kivégzések után
 összegyűjtögetett,
 fából készült kis vonat,
 pipa, karóra, zsebtükör.

Három hóhér,
 egészen elsápadva
 a győzelemtől:
 tudtuk, innentől már
 nincs semmi dolgunk,
 a nép majd fölépíti
 körénk újra a világot,
 nekünk csak nézni kell,
 csillaggal mellünkön
 élvezni a békét,
 de bennem nem maradt semmi,

TERÉK ANNA (1984,
 Topolya, Jugoszlávia)
 – költő, drámaíró.
 2012-ben szerzett
 oklevelet az Eötvös
 Loránd
 Tudományegyetem
 pszichológia (MA)
 szakán. Legutóbbi
 kötete 2020-ban
 jelent meg, *Háttal a
 napnak* címmel,
 melyet Füst Milán-
 díjjal jutalmaztak.
 2020 óta Térey János
 alkotói ösztöndíjban
 részesül. Budapesten
 él és dolgozik.
 A maja civilizáció
 kutatója.

mintha gyaloglás közben,
a harcok alatt elfogyott volna
a szívem is.

Csodálkozva állt a vérem
a testembe szorulva,
csak az a mellemre tűzött csillag
pumpálta bennem a keringést, és én
nem tudtam elindulni haza.

A zubbonyom ujját szorítottam,
a beleszáradt vért,
hátha Azra a másvilágról megsúgja,
mit csináljak a szabadsággal
nélküle.

Még ott, Boszniában,
túl magasak voltak a hegyek,
túl közel kerültünk az éghez.
Ott kellett volna még
beleakadni Isten kezébe,
le se érni a völgybe.

Talán még ott,
a Kozara lábánál,
kellett volna visszafordulni.
Megfogni Azra kezét,
gyávának kellett volna lenni.
Visszafordulni, ha lett volna még
mögöttünk ország.

Kitakarta a vonat a napot,
belehasított a napsugárba,
ahogy elindult az állomásról.
Ahova indulok nem ér el
a fény.

Miénk az egész ország,
a szabadság,
a szabadság és az élet
is a miénk maradt,
de egyik elvtárs sem tudta
megmondani,
hogymit kéne csináljak
ezek után.

Csak akkor vagyok ébren,
amikor félek.
Az a valóságos, ami veszélyes,
ami fáj. Amikor baj van,
nagy baj, akkor érzem
azt, hogy élek.
A többi káprázat.
Mintha múlás nélkül
várakozna az idő.

Mondták, hogy
gyárakat emelnek,
és a nép keze
elér majd a napba.
És vártam: füst borítsa el
a gyáraktól a várost,
munkások mossák föl
mögöttem az utat,
öntsenek utánam bentont,
a napba mártva
olvasszák meg a vasat,
hogy égjen szét minden,
amit nem tudtam
ezen a világon
porig rombolni.

Nyár

John

Remeg a táj.
Utakat olvaszt maga alatt a nap.
Keményedik az ég a forróságtól,
hegyek repednek lassan,
és nincs a kezemben semmi.
Fekete világ, forró utak
felett a levegőben egyre csak
remeg a táj.

Bármerre indulnék, apám
a maga lábnyomába illeszti talpamat.
Anyám arca csillog: vizes,
mindig csak miatta.

Nem tudom, apám milyen bánatot
emelt át az óceán felett,
kinek a könnyével tömte ki zsebeit,
és kinek a vérét hozta át lábán
Európából.
Álmában folyton véres
nyomokat hagy a sivatagban.

Sebében ott az anyaföld,
a szepszisztól nem múlik láza,
és vár, csak vár,
folyton reszketésben,
folyton gyulladásban.

Úgy húzza maga után a bánatot,
mint félig levetett inget,
a szomorúság széle az öve alá szorult,
és bárhogy nyújtózkodik,

forog és vetkőzik,
egy része mindig a bőréhez tapad.

Asztalnál veszekszik,
fogak közt marad mindegyik falat.
Elrághatatlan nappalok,
torkot feszítő vacsorák.

Könyvekbe rejtett leveleket nézegetek.
Hegyes, szúrós betűk, érthetetlen szavak.
Apám könyvekbe dugja a magyar leveleket,
a fényképeket közéjük rakva.
Az egyikén egy lány mosolyog,
a szeme csukva,
szemben áll a napnak.

Apámnak külön nyelve van sírásra,
káromkodásra és a hosszú imákra.
Minden másra angolul morog.
Törött szavak hullanak szájából,
nyelve beleütözik fogába
minduntalan.

Az ablak üvege párás a tenyerem alatt.
Forró a levegő, nem mozdul semmi.
Olvad apám alatt az út és magyarul jajgat,
mint akiben már mindegyik csont törött.

Jó lenne messzire menni,
ahol evéskor megrágathatok
minden falatot.
Jó lenne mindazt letenni,
amit apám egy zsinórral
a nyakamba akasztott.
Húz, enged, fojt, nem ereszt.
Tekintetével a napba szúr.

Ha sokáig várok, megolvad
körülottem minden út,
és hiába húl ki mögöttem a táj,
ebbe a földbe derékig süllyedve,
egyhelyben maradok.

Csóka Zsófia

Hátulról és sötétben

„Szent Margit asszony leterjeszti vala őmagát
a nagy siralmakkal.”

„Itt van mellettem a szentistván, tisztára, mint-ha otthon lennék”, mesélem anyukámnak a telefonban, „ja, nem bocs, ez a -margit, csak hátulról meg sötétben minden szent ugyanolyan”. „Bocsi, Margit,” teszem hozzá, a szobor felé fordulva.

„Te velem laksz egy szobában, ugye?”, hallom a valószínűleg nekem szóló kérdést. „Bocsi, le kell tennem, valaki szólt nekem”, mondom anyukámnak. De nem látom a hang forrását. „Bocsi, nagyon kell pisilnem, odaadnád a kulcsot?”, hallom ismét a hangot. „Hát én bocsi, de nem látlak”, válaszolom, „ki vagy?” „De hiszen itt állok melletted.”

Képzelnék, hogy a hang tényleg a Margit-szobor irányából érkezik? Odamegyek hozzá, kezében virágcsokor, háta feszes, fából faragták, üres tekintettel néz maga elé. „Nagyon kell pisilnem”, ismétli. Összehúzó a szemem. Valaki szórakozik velem.

„Jól van, »Margit«, tessék, itt a kulcs, menj és pisilj”, azzal ledobom a szobor elé a kulcsot. „Köszí”, hallom a kislányos hangot, majd leülök a földre, és rágyújtok. Szentmargit a szobatársam. Milyen jó vers lenne ebből.

Hátulról és sötétben minden szent ugyanolyan. Különbség csak előlről van, abban, hogy ábrázoljuk őket. Sárkány? Szentgyörgy. Liliom? Szentimre. Rózsa? Szenterzsébet. Jézus? Mária. Ha lecsupasztanánk mindet, lenne rengeteg meztelen szent szoborunk. Cserébe nem tudnánk, melyik melyik.

Előveszem a telefonom. Google. „Szentté avatás”. „A szentté avatás a katolikus és ortodox egyházakban annak ünnepélyes kijelentése, hogy az elhunytat Isten felvette a szentek seregébe, és Isten színe látására jutott. II. Orbán pápa alatt már olyan formai kritériumok is megjelentek, mint például a hiteles szemtanú-vallomás.” Tehát: ahhoz, hogy az illető szent legyen, valakinek látnia kell, hogy Isten fogadta és delegálta a szentek seregébe. (És még az irodalomtu-

CSÓKA ZSÓFIA (2001, Galánta, Szlovákia)
a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv
és Irodalom Tanszékének ötödéves,
Kiadványszerkesztés szakos hallgatója. Korábbi
verseit a Kalligram folyóiratban publikálta.

dományra mondják, hogy túl szubjektív.) „A szentté avatási *per* során 1993 előtt az ellene felszólaló embert advocatus diabolinak, tehát az ördög ügyvédjének nevezték.” Azért ez túlzás, nem? Mármint lássuk be: nem egyszerű bizonyítani azt, hogy az illető valóban csodás keresztény életet élt (meg amúgy is, hol a határ?), főleg azt, hogy csodat tett.

Nem gondolom, hogy csodák nincsenek, de szerintem a csodatétel Isten dolga. Ő alakítja úgy, hogy *véletlenül* éppen akkor akciós az epres túró rudi, amikor a teljes árúhoz épp tíz forint hiányzik a zsebedből; ő ültet le a jövődöbelid mellé, amikor már azt hiszed, te vagy az egyetlen, akit érdekel, hogy mi a különbség a tárca és a glossza között; ő az, aki nemet mond, hogy utána később bólogatva mondjon két igent egy másik ötletedre; és ő az aki „a csillagokat megszámlálja, és azoknak a számát jól tudja, és mindegyiket úgy ismeri, hogy tulajdon nevével nevezi”. A szentek: meztelen postások Istenhez. Szerintem pedig a bizalmas dolgokat személyesen kell megbeszélni.

„Köszí a kulcsot”, zökkent ki a hang a glosszaszerű gondolatmenetemből. A kulcs ott van, ahova ledobtam, a szobor előtt. „Nincs mit”, válaszolom, majd odalépek a szoborhoz, felemelem a kulcsot és a táskámba dobom. Elindulok a bejárat felé. „Akkor este találkozunk?”, kiáltja utánam a hang. „Aha, persze”, válaszolom furán. Kár, hogy nem fogom felismerni. Mert hátulról és sötétben minden szent ugyanolyan.

Farkas Arnold Levente

kígyóbőr

lúdbőr, pócsmegyer, hu-
szonkettő január kilenc,
vasárnap, ráz a hideg lel,
futkos a bőrön a tétova
évszak hajnali fénye az ár-
nyék, halkan mondom a szó-
nak, összekuszálódott
ez a ritmus, csöndje
a csöndnek fújja a kürtöt
némán, kertben az angyal
a kígyó, vedli le
szárnyát, össze ha koccan
a fog feketéje

mária tudja magányát,
őrzi a méhe gyümölcsét,
pócsmegyer, húsz május
húsz, szerda, mint arany
almát hesperidáknak
kertje, a mítosz történéseiben
kígyóbőr illata terjeng,
minta a mintán, tánc
köti össze a lábat a fejjel,
nincs neki lába, a látszat
alázat, gőg a valóság

csábítás, pócsmegyer,
húsz január huszonhárom,
csütörtök, vonz a taszítás
mélysége, jöjj velem
télen táncjégre,
költözz a szent szűz
méhébe, jégbe fagyott halak
alant, elpattan a húron
a lant, a szent szűz teste
néma hant, gyomromból
támad éjszaka a fel nem
támadás szaga,
a szent szűz a gyermek
maga, angyalok szárnya
havazás, a teremtés
előtt szokás
az ismeretlen hallgatás

FARKAS ARNOLD
LEVENTE (1979,
Nagyvárad)
feleségével
és gyermekeivel
a Szentendrei-
szigeten él. Nem tud
sem írni, sem
olvasni, de szokott.
Tollforgatónak rossz,
ám szerfölött
tehetséges.
Szeret eljutni
a mondatkezdő
nagy betűtől
a mondatzáró
írásjelig. Néha
sikerül.

Zayas-Torres Eduardo

Kilencvenkilenc százalék

Yolival ejtőzünk a patakparton, réti margarétába dőlve, illata kábít, a Nap melege arcbőrünk szeretője. Szemünk pihen. Kis kezünk is egymásén. Kedvenc pillanatainkat megosztjuk. Én azt, ahogy a szélben szálló barackszirmok a földre hullnak, betérítve a földutat, mely a kertkapuig vezet, míg csodálom, amint egy Istennő kékes rózsaszínbe bújjik, hálóingjén az egyetlen csillogó ékkő, amit úgy hívnak, esthajnal. Azt is elmondom, hogy egy fiatal fenyőfa ágai között egy utasszállítót pillantok meg, az eget szeli, és az éj színébe égetett kerozinnal fehér vonalat gravíroz. Gyönyörűség még az is, mutattam rá, hogy az esőzést követően kitisztult az égbolt, enyhet adó légáram vert szét párás meleget és bokor zsengejében egy szikrázó csepp; a gyémánt, ami szivárványt okádott.

Szerelmem egy buborékról mesélt. Egy plastik flakonba töltött víz mélyén kel útra. Kicsi és törtet előre, kúszik fel, majd szétpattan. Lényege elvész, mégis, ha csak egy pillanatra is, de a teljes felszín belereszket. Miközben hallgatom és elképzelem, a közelben csorgó patakra tévednek gondolataim. Korábban, ahogy kiértünk, a hídról néztük a vizet. Silány habok úsztak, majd köveknek csapódva haladtak tovább, eggyé válva a cserettel, a rothadó növényekkel benőtt sötétzöld vízzel. Mi lesz, ha a rém elkapja vagy engem, és többé nem találkozunk majd? – kérdeztem magamtól, magamban, míg a semmi határán kifáradva csüggtem, utolsó éjszaka a paradicsomban, a gyönyör befejező felvillanásai utáni sokk, az eltékozoltra vetett tekintet szurkált; a naplementét beárnyékoló sötét fellegek, a völgybe vezető dűlőút elhalványodik a faszor lombjai alatt, míg riadt madarak sikongatnak. Mintha megérezte volna, felült, egy mosollyal és egy számra lehelt puszival ajándékozott meg; „Ne izgulj Pedritó, tudom, hogy izgulsz, de ketten erősek vagyunk!” – szavai útra keltek, ajkairól leugráltak, majd betűlábakon mászva, finoman beterítették mellkasomat. Betűkezekkel fülcimpámba kapaszkodtak, akár a cseresznye fülbevalók.

Nincs kapcsolat

A gyermekkor ártatlanságát és misztikus varázsát a fürtelem apránként vette el. Megjelenése gyakoribbá vált. Eleinte teljes fizikai valóját nem mutatja, csak vadásztekintetét, amit bénító, élettelen

ZAYAS-TORRES EDUARDO a budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskola hallgatója.

csend jelezett. Több alkalommal is megfigyeltem a vadállatot. Akkor nagyapám kertjében álltam. A Nap már rég a háztetők mögé bújt; a narancskorong kis foltjából melankólia párolgott. A távoli pózna vilánykörtéjét körbevevő bura – akár egy kishold – ezüstösen tündökölt a parlagon hagyott kertek felett. Fűszálak kazalokba rendezve. Frissen nyírt gyepszőnyeg. A föld lélegzik. Terméketlen gyümölcsfák szikkadtak a nyár melegében. A nappal és az este most találkoztak, az egyik búcsúzik, a másik beköszön; különös, hitevesztett, mégis idilli hangulat; vattacukorba mártott biztonság.

Sokkolt, amint megláttam. Az egyik boglya mögül fekete farok kandikált ki. Lebegtette, azzal játszott, ahogy anyamacskák teszik, mikor kölykeiket tanítják vadászatra, vagy lehetséges zsákmányuk figyelmének felkeltését célozzák. Egyedül voltam az űrcsendben. Ahogy a kívülről száradó, de belülről rothadó és fullasztó szagú fűhalmok is. Akár a nyöszörgő, karnyi vastagságú, sebzett és göcsörtös törpe szilvafa, mely töpörödött leveleire oly büszke, a nyomorult. A terebélyes, őszibarackot nem hozó, tompazöld lombkoronával ékeskedő fa is. A kiszáradt, tar ágak jelezte birsalmafa csonkja, a hatvanéves cseresznyefa, az ágain lógó, húsát tizedelt gyümölcs, a repedések tarkította földön heverő cseresznyék, még a belükben álomba zabált, összegubbadt darazsak is, meg a lepottyant, csecsemőhalált halt szilvaszemek is. A napszálltában elhalványult távoli templomtorony; satnya remény.

A veszedelem meg csak ott hencsergett, jól tartott házi kedvenc módjára, háton fekve az egyik boglyán, időnként felváltva hátsólábait a levegőbe rúgott. Mozdulataiból kitűntek lábujjai, az ón színét

idéző karmokkal, végükön a fény megtört. A mancsait zsurmoló ott henyélt, csak úgy, kacéran, az istentelen lény, a nagyétkű, érzések nélkül, csak az éhség és fáradtság szükségleteivel bajlódva, nietzschei dévajssággal, a kongó idegen nesztelenségben, abszolút szuverenitásának tudatában, amit nem sértett semmilyen élőlény, madár sem járt arra.

Hogy honnan jött a rém, ki alkotta őt, azt nem tudtam. Lehet, egy rémálomban született.

Talán egy hegyvidéken álló robosztus kastély alagsori pincéjében, ahol egy gyertya fénye harap falatokat a sötétből. Közeli és távoli szipirtyó sóhajok borzolnak. Némberék nyögéseire táncol a fáklyaláng. Bálna, pucér asszonyi testek fekszenek kádakban, forró vízben kifőzött fehér lepellel eltakarva. Némelyikük két lábra támaszkodva, rongyot húz fel hátsó fertályára. Ülepüket borító bőrszövetük betegsínű, hóka és renyhe. Izzadó tomporuk élettelen állat. Elnyújtott, hatalmas dörrenésben végződő bél-gáz távozik. Orrfacsaró a bűz és áttetsző párlat csapódik ki beleikből, ahol diktátoroknak és gyilkos príbékeknek készítenek fiatalító elixírt belőle. A lámpás sugara két sorban világítja meg a fekhelyeiken a nőstényeket. Az életet adó szert kínkeservvel vajúdják.

Talán egy bajsejtelem szülte a rémet, amikor holdsugarban fürdött egy learatott búzamező. Az egyetlen csillag is kihunyt s egyedül az ezüstkorong fénylett teljes érme korpuszával; egy láthatatlan és néma entitás pásztázó szeme. Növénycsonkok vég nélküli sorokban futottak, elszórva gabonaszemeket

és töreket. Fények haldokoltak a távolban, ahol a gigász Porphürión szunnyadt; egy zsibbadó hegyvonalat. Fémoszlopok árnyképei remegtek, merev, szét-tárt karjukban az energiát szállító vezetékekkel. Szó, sóhaj, még a lépteim és a lélegzetem sem hangzott, amikor megpillantottam a ferde, kövek alkotta kútfejet; a föld kinyúlt nyelvhegyén daganat borzolt. Vízmerítésre és –hordásra használt eszközt nem láttam. Egy csupasz fa csontváza miatt bánkódott. Valami szökken az égen, alig észrevehetően. A mélyre ásott gödör szájából dőlni kezdett a füst. Az a légtelen felém szökdelt, távolról gyermeki rajzot idéző karton figura, térdig érő csizmában, míg pengék és kések forró szikrát szórtak. Mozdulni sem tudtam, feszült némaság terpeszkedett. A kútkávéat elnyelte a sötétség, amikor felszívódtunk.

Talán úgy született, ahogy a macska eltűnik a gazdátlanul maradt portán, fekete bundájánál és kén szeméinél a kerítés tövében szenvedő fűcsomó vadabb. Ahogy vizes ostor csattan lóháton, a fakószekeret vihar emelgeti, bakján görnyedt testtartásban ketten dacolnak Isten haragjával, sárga köpenyükön csattanó cseppek villannak a fényben. Ahogy raklap hánykolódik a réten, amit árvíz ural, megsárgult nádszálak peshedt, sűrű és zavaros posványosban, bugavirágzatuk pállik. Ahogy lábait maga alatt szedi, közben leskelődik világot sugárzó ablakokon benéz, kit vihetne el, hátán zsák, melyben örökre nyoma vész dolgoknak. Ahogy a nyitott zsalugáterek egymásnak ütődnek a belsőt mustár függöny fedi, az ablakkeret és a spaletták között rés figyel, mely a kinti sötétségből veszi erejét, tolvaj, nyugtalanító, hűvös fuvallat szökik be.

Lovassy Cseh Tamás

Komp-színház

*„Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország:
legképesebbek álmaiban is csak mászkált
két part között:*

Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.”
(Ady Endre: Ismeretlen Korvin-kódex margójára)

„A második bécsi döntés és az azt követő négy év Észak-Erdélyének története ma a legjobb esetben is csak <<szürke foltnak>> minősíthető a magyar történettudományban. Köszönhetően a rendszerváltást követő évek megelégnél érdeklődésének már nem fehér, amiről szinte alig vannak ismereteink, eltekintve néhány kiemelt területtől (baloldali mozgalmak, ellenállás, az 1944-es újabb uralomváltás) és természetesen az egyéni és közösségi emlékezet más formáitól” – írja Egry Gábor a „Kis magyar világ” – történeti megközelítések című munkájában. Az elmúlt évtizedekben valóban fokozódott az érdeklődés az 1940. augusztus 30-án meghozott döntéssel, valamint annak következményeivel kapcsolatban – gondoljunk csak (az előbb idézett Egry Gábor mellett, valamint a teljesség igénye nélkül) Ablonczy Balázs, Bárdi Nándor, L. Balogh Béni, Murádin János Kristóf vagy Sárándi Tamás munkáira –, a kollektív emlékezetben pedig mind a mai napig egyfajta „aranykorként” él a négy év emlékezete. Történelmi tény: a második bécsi döntés következtében (újra) Magyarország részévé lett Észak-Erdély a maga 43.104 négyzetkilométerével, valamint – az 1941-es népszámlálási adatok szerint – 2.557.260 főnyi lakosságával. Más megvilágításból: az évszázados történelmi-kulturális hagyományokkal rendelkező Erdélyt a második bécsi döntés úgy szelte ketté, hogy az addig egységes egészet alkotó terület 47,6 százaléka került magyar uralom alá, míg 52,4 százalék román fennhatóság alatt maradt.

Kár lenne elvitatni, hogy a trianoni döntés után magára maradt és pusztán létében veszélyeztetett erdélyi magyarság joggal érezhette a túlélés ígérését magában hordozó nemzeti feltámadásnak az 1940 szeptemberétől Erdélybe bevonuló magyar csapatok megérkezését, a mából visszatekintve azonban elkerülhetetlen, hogy éljünk a kínáló lehetőséggel, és próbáljuk meg a második bécsi döntést, valamint annak következményeit a maga komplexitásában is megvizsgálni. Ha tetszik: jusson eszünkbe az a bizonyos érem és annak mindkét oldala! Amikor a „maga

LOVASSY CSEH TAMÁS (1992, Nagyvárad) dramaturg, drámaíró. A BBTE Színháztudományi szakán végezte az alapképzést, a Kortárs színház szakon mesterizett. Drámáit erdélyi és magyarországi színházakban is bemutatták. Rendszeresen publikál erdélyi irodalmi és szaklapokban.

komplexitását” írom, tudom: vállalkozásom eleve kudarcra ítélt, így szorítkozzunk csak a múlt megismerésének egy aprócska – színháztörténeti értelemben azonban mégsem elhanyagolható – szeletére, a kolozsvári magyar nyelvű színjátszás helyzetére az 1940-es nagy fordulat pillanatában. Azt remélem, ha közelítünk választott témánkhoz, látni fogjuk, hogy amiről Ady a komp-ország-elgondolásával beszélni kívánt – a kelethez vagy nyugathoz tartozás állandó (a kortárs jelenben pedig még inkább és vészesen aktuális) dilemmájával –, az az 1940-es években a kolozsvári magyar nyelvű színjátszás, valamint színház- és kultúrpolitika vonatkozásában is körvonalazódik, ám egy sajátos árnyalatban, amely leegyszerűsítve így is összefoglalható: önálló erdélyi magyar kultúra, a maga sajátos hangsúlyai-val, vagy egy Budapestről vezérelt nemzet- és kultúrpolitikának alávetett, félgyarmati sorban tartott országrész. Másképp: az 1940-es esztendő kolozsvári magyar nyelvű színjátszásának jövőjéről gondolkodók szembe találták magukat azzal a dilemmával, melynek lényege, hogy a hazatért kincses város teáturuma „komp-nemzeti színházként” fog az elkövetkezőkben az erdélyi színházi hagyományok és a budapesti elvárások között parttól-partig sodródni, vagy képes lesz – az intézmény államosítása ellenére is – egyfajta kulturális-művészeti autonómiát kivívni magának. A tét nem csekély: az önálló, szabad, erdélyi gondolat, valamint Erdély (és egyik legfontosabb színházának) joga ahhoz, hogy önmagáról – saját felelőssége teljes tudatában – szabadon fogalmaz-

zon. Lám, valójában nagyon is kortárs problémához érkezünk.

A trianoni- és a második bécsi döntés közötti időszak a kolozsvári színház egyik hőskorszaka – tekintettel arra az emberfeletti, küzdelmes munkára, amellyel az intézmény vezetősége mindent elkövetett, hogy a színházi hagyományaira (joggal) büszke városban ne szűnjön meg a magyar szó a színpadon. Nehéz idők nagy emberei – különösen is Janovics Jenő direktor – tettek meg mindent azért, hogy a cenzúra, valamint az adminisztratív ellehetetlenítési kísérletek mellett is estéről-estére felgördüljön a függöny az akkor már és még a sétatéri épületben játszó társulat előtt. Ez a hősiesség helytállás a mából vizsgálva egyértelmű, az 1940-es impériumváltást követően mégsem volt az: a magyar csapatok dicsőséges bevonulásával bemaszíroznak a zsidótörvények is, Janovics Jenő fokozatosan ellehetetlenül, az 1919 és 1940 közötti időszakról (annak elvitathatatlan erényeivel együtt) pedig a hatalom nem hajlandó tudomást venni a korszak igencsak reprezentatív kulturális eseményének, az *Erdélyi zene- és színművészeti kiállításnak* a keretében – ahogy ezt Tompa Andrea részletesen is vizsgálja a 2013-ban a Színház Folyóiratban megjelent *„Ami megszakadt”* című tanulmányában. Az 1940-es főhatalomváltást követően tehát megpróbálják azt a látszatot kelteni, hogy a „nem magyar világban”, az önmagára maradt, Budapesttől elszakadt Erdélyben – legalábbis színháztörténeti értelemben – semmi említésre méltó nem történt. Ezzel az állítással a korabeli közvélemény messziről is látható, látványos vitába nem bocsátkozott.

Ugyanígy Budapest és Erdély képzeletbeli partjai között hányódó komp-színházi sors jut 1940-ben a kolozsvári teátrumnak az igazgatóság kérdésében is. Bárány Kemény János a kolozsvári Magyar Színház igazgatójaként vagyona jelentős részét feláldozta a teátrum túléléséért. Ehhez képest a kolozsvári Ellenzék 1940. szeptember 15-i számában erről adnak hírt: *„A kultuszminiszter Táray Ferencet, a (budapesti – a szerk.) Nemzeti Színházi kitűnő művészt, a nagyműveltségű színpadi szakembert nevezte ki a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójává.”* Több lap is közli a korábban több időszakban is Kolozsváron játszó Táray művészeti terveit. Megfogalmazza, hogy „keresztény és nemzeti színházat” akar, valami „állandó kooperatív munkát” kíván folytatni a budapesti Nemzeti Színházzal, s jelzi, hogy az eredeti bemutatók mellett e színház darabjait játssza majd a kolozsvári Nemzeti – az „eredeti budapesti ruhákkal és díszletekkel” –, végül pedig kijelenti, hogy „legszentebb céljának” tekinti, hogy fiatal magyar tehetségeket neveljen ki Kolozsváron a budapesti

A kolozsvári magyar nyelvű színháztársaság második bécsi döntést követő helyzete is bizonyítja, hogy Erdélyben időről időre megfogalmazódik az önálló erdélyi gondolat artikulálásának igénye, s lám, az ezzel szembeni elnyomatás kísérletei nem mindig kelet felől fújnak.

Nemzeti Színháznak. (Ugyanez a Táray 1941-ben a *Magyarság* című lapban büszkén nyilatkozta, hogy szándékai szerint a kolozsvári lesz az „első zsidómentes színház” Magyarországon.) Szeptember 17-én Hóman Bálint kultuszminiszter cáfolja a Táray kinevezéséről szóló híreket, majd szeptember 18-án sajtónyilatkozatot tesz: *„A kolozsvári Nemzeti Színház kérdését a magasabb művészi és nemzeti szempontok figyelembevételével, és a Színkörben jelenleg működő magyar színház érdemes elnök-igazgatójának, báró Kemény Jánosnak meghallgatásával, valamint az itt működő magyar színészek érdekeinek szem előtt tartásával fogom megoldani.”* Táray korai, magabiztos nyilatkozatait árnyalják Hóman megszólalásai, a kezdeti időszakban pedig valóban Kemény János maradhat a kolozsvári színház igazgatója, az azonban már ezekből a korai nyilatkozatokból is kirajzolódik, hogy az erdélyi-kolozsvári érdek, valamint a Budapest-központú elgondolások legkevesebb súrolják egymást.

Nemcsak az igazgatóváltás kapcsán, hanem a teátrum művészeti értelemben vett jövőjére és kultúrpolitikai funkciójára vonatkozó elképzelésekben is felfedezhető a kolozsvári teátrum „komp-színház” dilemmája. Az 1940/1941-es színházi évad a *János vitéz* bemutatásával veszi kezdetét Kolozsváron. A díszelőadás egyben a magyar csapatok bevonulásának ünnepe is, s mint ilyen, nem csupán színházi esemény, hanem politikai esemény is: a produkciót „erdélyesítik” (Kós Károly székely kapuval ellátott „mini Erdélyt” tervez egyfajta Meseországként a színpadra), a bevonuló huszárok – a bevonuló magyar csapatok megfelelőiként – pedig hűen szolgálják a magyar kiválasztottság érzését). A díszelőadáson Kemény János fontos kijelentést tesz: *„Nyíltan vallhatjuk, hogy ez a színpad az erdélyi magyarság összefogó színeivel akarja gazdagítani az egyetemes örök magyarságot. A magyar hazának úgy akarunk szolgálni, mint ahogy szolgáltak erdélyi őseink: adni akarunk.”* Világos program, melynek iránya egyértelmű:

innen, Erdélyből kívánjuk kisugározni mindazt, ami a sajátunk – nem pedig passzív befogadóként szeretnénk létezni saját kultúránkban. Később Kemény a Színházi Magazinnak is nyilatkozik: „(...) az irodalomnak és a színpadnak kell beszélni az anyaország felé azokról a tapasztalatokról, melyeket a kisebbségi sorsban szereztünk. (...) Igazi, tiszta, erdélyi és magyar irodalmat akarunk adni az erdélyi színpadokon. Az anyaországtól azt kérjük, hogy segítsen, támogasson minket továbbra is munkánkban. Mi pedig ezért a támogatásért cserébe a sajátos, színes erdélyi szellemet adjuk.” Világos: Kemény elképzelései szerint létezik egy olyan erdélyi hang, amely egyedivé teheti a kolozsvári Nemzetit a budapesti Nemzeti mellett, ugyanakkor a 8 Órai Újságnak nyilatkozva kijelenti: ő csak abban az esetben vállalja a színház további vezetését, ha megtarthatja a 160 tagú társulatát, valamint, ha a színház „jelentőségében nem válna a budapesti Nemzeti Színház árnyékává, hanem megőrizné sajátos erdélyi jellegét”. Erről a „sajátos erdélyi jellegről” persze a kor kultúrpolitikájának is megvan az elképzelése. Hóman Bálint a kolozsvári egyetem újrainvitálásakor mondott beszédében megnevezi

Erdély három államalkotó népét: a székelyt, a magyart és a szászt – tudomást sem véve az Erdély földjén élő románságról és zsidóságról. Táray végül 1941-től veszi át a színház igazgatását (Kemény János pedig tiszteletbeli főigazgató lesz), s hogy az impériumváltás pillanatában megfogalmazódó Erdély–Budapest-dilemmák végül milyen nyugvópontra jutnak, arra a válasz egy átfogó és későbbi kutatás eredménye lehet.

Egy biztos: a kolozsvári magyar nyelvű színházi játék második bécsi döntést követő helyzete is bizonyítja, hogy Erdélyben időről-időre megfogalmazódik az önálló erdélyi gondolat artikulálásának igénye, s lám, az ezzel szembeni elnyomatás kísérletei nem mindig kelet felől fújnak. Budapest irányából sem általános a szélcsend. Amiről pedig Kemény vall 1940-ben, ma is elgondolkodtató: létezik-e sajátos erdélyi hang, s ha igen, miért nem? Hol van ma ezeknek a hangoknak otthona? A ma erdélyi színpada képes megfogalmazni saját jelenét, vagy arra vár, hogy más mondja el helyettünk történeteinket?

Magyari Sára

Gyilkos gyerek, avagy minden gyerek ilyen manapság. Nem?!

MAGYARI SÁRA nyelvész, újságíró, a PKE docense. 1976-ban született Nagybodófalván. Rovata van a *Temesvári Rádióban* és a *Nyugati Jelenben*. Legutóbbi kötete: *Tandem* (Holnap Könyvek Kiadó, 2024).

Alábbi írásommal senkit sem szeretnék bántani, de tudom, bántani fogok sokakat. Kérem, a segítő szándékot lássák benne!

A *Kamaszok* c. filmről (*Adolescence*) hallunk mostanság sok helyről. Gyakran köszön vissza, hogy a gyermekkorú gyilkost (14 év alatt) a felelőtlen közösségi médiahasználat hozta létre vagy a gyenge iskolai hálózat. Én nem így látom. A megfigyeléseim alapján az iskola másodlagos, a médiahasználat harmadlagos szerepet kap a történetben. A sztori, hogy a 13 éves Jamie halálra késeli egy iskolatársnőjét.

Angliában vagyunk, napjainkban. A minisorozat 4 részes: az elsőben letartóztatják a gyereket, a rendőrségen zajlanak az események, a másodikban a kamasz iskolájában járunk, a harmadikban egy speciális gyermekotthonban, a negyedik részben az események után 13 hónappal vagyunk, Jamie szüleinél.

Tanári és kutatói megfigyeléseim szerint és a filmbéli viselkedési mintázatok alapján úgy látom, a gyilkoláshoz elsősorban a szülők viselkedése, a férfi-női pozitív minták hiánya vezet el. Olyan közegben nő fel a fiúcska, ahol a gyerekek senkit és semmit sem tisztelnek. Neveletlenek, agresszívek, arrogánsak, el vannak kényeztetve, gátlástalanok. Ezek a valóságban negatív viselkedési formák, és gyakran vezetnek tragédiákhoz, esetleg nehéz sorsokhoz. Az emberi természetben benne vannak ezek a magatar-

tásformák, és akkor dominálnak, ha ezt hagyjuk, ha megengedjük – mi, felnőttek.

Vegyünk néhány viselkedési formát a filmből, s nézzük meg, a valóságban ez hogyan hat. Emberi működésünkben fontos lenne tudatosítani, hogy minden, ami minket körülvesz, *hierarchikusan* működik. Ez természeti és kulturális *törvény*, ha tesszük nekünk, ha nem. Emberi világunkban ez a hierarchia lehet elnyomó, azaz diktatórikus, önző, kiszajgató stb., és lehet védelmező, azaz óvó, nevelő, erő és tiszteletet sugárzó. Ebben a hierarchiában, ha a gyengébb (buta, lusta, kényelmes, gyáva, felelőtlen stb.) kerül felülre, akkor annak rombolás a vége. Ha az erősebb (okos, szorgalmas, bátor, talpraesett, felelősségteljes stb.), akkor jobb világot hoz létre.

A másik fontos működési formánk, hogy *végletesen észleljük, érzékeljük* a valóságot (ún. bináris oppozíciók mentén). Például, ha valaki szegény családban nő fel, hajlamos lesz a gyerekének akár erején felül is mindent megadni anyagilag. Ez az út viszont elkényelmesedett, kiszolgált, elkényeztetett gyereket hoz létre a leggyakrabban. A két működési formánk alapján lesz érthető, miért jut el oda a 13 éves, hogy gyilkoljon.

A film legelején a rendőrfelügyelő férfi a 15 éves fiával beszél telefonon, aki azt mondja neki: – *Megint rossz a gyomrom. Itthon maradhatok? Lécci!* A felügyelő átdobja a választ az anyának. A valóságban ez a gyerek nem akar iskolába menni, és kijátssza az apját, akitől megtudjuk, hogy ő a *laza* szülő, és az anyja a szigorúbb. Ez nagyjából azt jelenti, hogy a nőnek van 2 gyereke: egy 15 éves fia, és a férje, aki gyerekműködésben van.

Mikor a rendőrség betör Millerék otthonába, Jamie első szava: – *Apa!* Nővéreinek, aki még nincs 18, szintén. A filmben a kamasz többször az apját szólítja, kéri, keresi a gyereket, és nincs kimondva ugyan, de értjük, hogy a védelmező férfierőt keresi. Mert az tartotta volna meg – az ártatlan gyermek korában.

Érdekes kiszólás, mikor a rendőrségen várokoznak a szülők, és kiderül, hogy Jamie az apját kéri

Egy olyan világban, ahol nincs kire felnéznie a gyerekek, ahol nincs védelmező hierarchia, amelyik néha mennydörögve szól oda, hogy eddig és ne tovább, ahol a kamaszok nem tudják, hogyan legyenek jól nők és férfiak, ahol a tanárok sem nem tanítanak, és nem is nevelnek, ott könnyen kiszolgáltatott a gyerek – a médiának vagy a bandának, vagy bármilyen ideológiának!

maga mellé felnőtt képviselőnek, ekkor az anya csodálkozva kérdi: – *Miért téged választott?* Valójában nem látja a férfiben a védelmező családfőt. Vagy mikor a gyerektől vért készülnek venni, anyu odaszól, hogy a fia nem bírja a tűszúrást. Túlzó aggodalmaskodása kissé ironikusan hat, hiszen a fia késszúrásokkal ölt.

A gyermek többször ismétli: – *Apa, nem csináltam semmit! Nem én voltam! Én nem csináltam semmi rosszat!* Azaz nem vállal felelősséget, nem tesz különbséget jó és rossz között, nem látja, hogy gyilkolni bűn. Pedig erre a korra már ki kellett volna alakítani benne ezeket az alapléteket.

Különösen érdekes a felügyelő: kigyúrt, jó kiállítású férfi, de gyenge. Társa, a nyomozó inkább anti-nő. Egyikre sem lehet felnézni, nem tiszteletre méltóak. A nő inkább férfias mozgású, sokat káromkodik.

A második részben Jamie iskolájában játszódnak az események. A felügyelő négyszemközt beszél a fiával, amikor elhangzik a 15 éves szájából: – *Látom, hogy le akarsz lépni a kondiba vagy melóba. Ott az ajtó. Csak menj!* Arra következtetünk, hogy ez az apa sincs túl sokat jelen a fia életében. S mikor a felügyelő fut egy kamasz fiú után, látszik, nincs jó kondiban. El is mondja, hogy évek óta nem kellett ennyit szaladnia. Gyenge legény a gáton. Rendőrként a fizikai erőnlétét kérdőjelezzük meg, apaként a jelenlétét, aki nem járatos a közösségi média jeleinek használatában, nem tudja, mi mit jelent.

Ebben az iskolában inkább antitanárok dolgoznak: nem tudnak hatni a gyerekekre, késnek az óráról, egész viselkedésükből látszik, nem tudnak taní-

tani. Semmiben sem lesznek tiszteletteljesek. Sem megjelenésük alapján, sem beszédmódjuk, sem tetteik révén. Malik tanár úr szájából hangzik el: „Ezek a gyerekek kibaszott rosszak! Mit kéne tennem?!” Azaz hierarchiavesztésben van az a felnőtt, akiben nincs mit tisztelniük a kölyköknek. A nyomozónő szavai megerősítik ezt: „Maga szerint tanul itt bárki bármit?! Mint egy kibaszott állatkert!” – olyan az iskola szerinte.

A nyomozókat körbevezető tanárnő nem tudja, kik az *incelek*. Olyan, főleg fiatal férfiak, akik nem tudnak udvarolni, ezért a nőket hibáztatják, sőt, úgy tartják, hogy a nők és az általuk szolgáltatott szex alanyi jogon jár a férfiaknak. Frustráltságukban tömeggyilkolnak, és öldöklésre biztathatnak. Többen közülük nem látják át a *manoszféra* működését: interneten található csoportosulásokat jelent, amelyek a férfi-felsőbbrendűséget hirdetik, esetleg weboldalak, blogok, online fórumok gyűjteménye, ahol a férfiak problémáival foglalkoznak.

A harmadik részben tanúi vagyunk a gyermekgyilkos és a pszichológus beszélgetésének. Kiderül, a fiú anyja nincs túl jóban a saját szüleivel. Semmi jót nem tud mondani az anyjáról, csak annyit, hogy ügyesen főz. Amikor a szakember megkérdezi: – *Milyen apukád és az ő apukája?* Akkor a válasz ennyi: – *Férfiak.* És a gyerek hangjában megvetés van. A pszichológus feszegeti a *férfias* szó jelentését, a gyerek viszont terel. Valószínűleg nem tudja, mit jelent. Megkérdezi tőle: – *Milyen érzés férfinak lenni számodra? (...) Milyen típusú férfiak az apád és a nagyapád?* Nincs válasza, csak annyi, hogy az apja végcserezelő és néha indulatos. Egyszer szétverte a sufnit, de a gyerekek nevettek rajta, nem tartották félelmetesnek.

Kiderül a kiskamaszról, gyakran hazudik, pl. tesiórán, hogy ne kelljen tornáznia. Nem szeret sem focizni, sem boksizni. Evvel nincs is gond, mert szeret rajzolni, de nem látja magát képesnek semmire. Csúnyának látja magát, úgy érzi, az apja sajnálta őt, sőt, szégyellte.

Jelentős rész, mikor a gyerek dühkitörésében leveri az asztalról a forrócsokit, és üvöltözik a pszichológusnővel, majd, mikor az elfelejt neki hozni még egy adag csokit, mondja: – *Nem érdemlem meg. Kiabáltam.* Nem tudja, mert nem tanították meg, de viszi az egyik férfiiprogramja, hogy a jót ki kell érdemelni. Majd az újabb kiabáláskor hangzik el: – *Int neki (örnek), mint egy kibaszott királynő!* A pszichológus az egyetlen olyan nő a filmben, aki női minőségben hozza a felsőbb oktávot: van tartása, női ereje, következetes, tiszteletre méltó.

Az utolsó rész a kulcsa a filmnek: az édesapa 50. születésnapja van. Belelátunk a család működésébe, ahol anyu, finoman ugyan, de folyamatosan beszólogat a férjének: egyszer egy évben készíti el annak a kedvenc reggelijét. Felköszönti: – *Boldog születésnapot, te vénember!* Ölelkezéskor *pimasz tahónak* nevezi. Mikor az apa konyhai szexre kérné a feleségét: – *Csak 5 perc az egész!* – halljuk. Ebből kiderül, gyenge szerető. A nő válasza: – *Sohasem csak 5 perc* – és a hangjában ott érezzük, neki még az is túl sok, azaz nem jó. Minden dialógusban ellentmond férjének, s mikor megtudjuk, hogy Jamie, ahogy hazajött, be is zárkózott a szobájába, meg kell értenünk, hogy a gyerek menekült az otthoni hangulattól.

Kiderül, az apa gyermekként születésnapjára soha semmit nem kapott, *még egy mandarint sem*. Őt verte a nagypapa. Jó apa akar lenni, aki mindent megad a gyerekeinek, és engedékeny. Így a másik végletben válik rossz apává.

Az anya-lánya beszélgetés is jelentős. Mikor anyu megkérdi, hogyan alakul lánya kapcsolata egy fiúval, a válasz: – *Nem tartozik rád!* Az anya nem feszegeti. Ez nem a gyermek magánszférájának a tiszteletben tartása, ez a bizalom hiánya, de főleg a védelmező hierarchiának a hiánya.

Mikor Jamie közli az apjával, hogy bűnösnek fogja vallani magát a közelgő tárgyaláson, érezzük, hogy a gyerek végre elindult a felelősségvállalás útján. De az apa nem tud mit kezdeni a helyzettel, nem mond neki semmit, az anya pedig terel: az étkezésről érdeklődik, és jelzi, hogy írt az intézetnek a fia

ételérzékenységről. Azaz ismét túlfélti, miközben magára hagyják őt a nehéz vallomással. Az lett volna az előre mutató, ha az apa megerősíti fiát döntésében, valahogy így: – *Bátor döntés, fiam! Férfias dolog felelősséget vállalni!* A fiúgyermeket ismét magára hagyják.

A szülők sírva beszélgetnek, az anya elmondja, hogy Jamie az apjától örökölte a lobbanékonyságát, az meg szintén az apjától. De az apa hárít: – *Ne mondd ezt! Nem tőlem örökölte, ugye?!* Majd sírva mondja: – *Nem a mi hibánk!* Kicsivel később jut el odáig, hogy megértse: de igen. A sajnálkozó zokogó apa képe zárja a filmet. De nem lehet az eseményeket visszacsinálni. Megérteni lehet, és kell is. Egy olyan világban, ahol nincs kire felnéznie a gyerekeknek, ahol nincs védelmező hierarchia, amelyik néha mennydörögve szól oda, hogy eddig és ne tovább, ahol a kamaszok nem tudják, hogyan legyenek jól nők és férfiak, ahol a tanárok sem nem tanítanak, és nem is nevelnek, ott könnyen kiszolgáltatott a gyerek – a médiának vagy a bandának, vagy bármilyen ideológiának!

A filmbeli történet fikció, de internetes kutatásból megtudtam, hogy tavaly Svédországban 2 kiskorú lány kegyetlenül gyilkolt meg egy barátnőt, hogy Szerbiában 2022-ben 19 kiskorú követett el kiskorú elleni emberölést, és ez a tavaly megduplázódott, hogy Németországban egy 12 és 13 éves lány ölt egy másik 12 éves lányt. Bár itthoni és magyarországi híreket most nem találtam, de régebből emlékszem ilyen borzalmakra. Jamie története nem csak egy film, hanem tükör a rosszul értelmezett működésünkhez.

A közösségi élmények artikulációi

Emlékezőtanulmány Szabó Eszter Ágnes művészetéről

SZABÓ ESZTER ÁGNES a képző- és iparművészet határterületein alkotott. A kilencvenes évek közepétől a táplálkozás, az ételek, a főzés és a konyhatörténet különböző aspektusait vizsgálta; ekkor figyelte fel a háziasszonyok 'alkotói világát' tükröző textíliákra. Az étkezés, a tartósítás és az emlékezet fogalmainak összekapcsolásához választotta a hímzést, de idekapcsolódnak közösségi kezdeményezései, performanszai és installációi is. Mivel egy egészen divergens alkotói praxissal állunk szemben, Szabó teljes életművét aligha lehet egyetlen esszében összefogni, alkotói gyakorlata egyaránt kiterjed a népművelői és művészi tevékenységeire, miközben az eat-art és az öködesign területén is megkerülhetetlenné vált. Szabó Eszter Ágnes tavaly április 3-án hunyt el, munkássága maradandót hozott a hazai és a nemzetközi művészeti mezőben is. Jelen tanulmány erre a kivételes alkotói életútra emlékezik.

SZABÓ BENEDEK 2000-ben született Budapesten, azóta ott él. Most az ELTE Esztétika mesterszakának végzős hallgatója, mellette a [Punkt.hu](#), és a [Magyar Kurír](#) újságírója. Művészeti témájú tanulmányait többek között a [Tiszatáj](#), az [F21.hu](#) és a [nincs.online](#) adta közre.

Szabó szerteágazó alkotói tevékenységét aligha lehetne ezen a néhány oldalon összefoglalni, annyit azonban meg lehet tenni, hogy az életmű sarokpontjait kijelölve körbehatároljuk azt a mezőt, amelyben az alkotó művei elhelyezkednek. Ebben a mezőben a művek egymást kontextualizáló, egymásra reagáló alkotásokként jelennek meg, amelyek belső kapcsolódásai éppen úgy figyelemre méltóak, mint a

Nagymamám, Zalai Imréné találkozásával David Bowieval, 1998, vászon, hímzés, Spengler-Somlói gyűjteményben

Covid maszk és kesztyű, 2020, vászon, hímzés

Covid maszk és kesztyű, 2020, vászon, hímzés

művek önmagukban. Mindebből jól kiolvashatóvá válik az is, hogy a művész hogyan gondolkodott a közösségképző gyakorlatokról, és hogy ő maga mivel és hogyan járult hozzá különböző közösségek létrejöttéhez és fennmaradásához, illetve, hogy

miként maradtak meg ezek a közösségek a művész halála után is.

Az életmű egyik legmeghatározóbb alkotói gyakorlata a hímzés, amely falvédőkre, abroszokra, és

Amikor nagymamám, Zalai Imréné találkozik David Bowieval, 2016. vászon, hímzés

Osztály, vigyázz!, 2024, vászon, hímzés

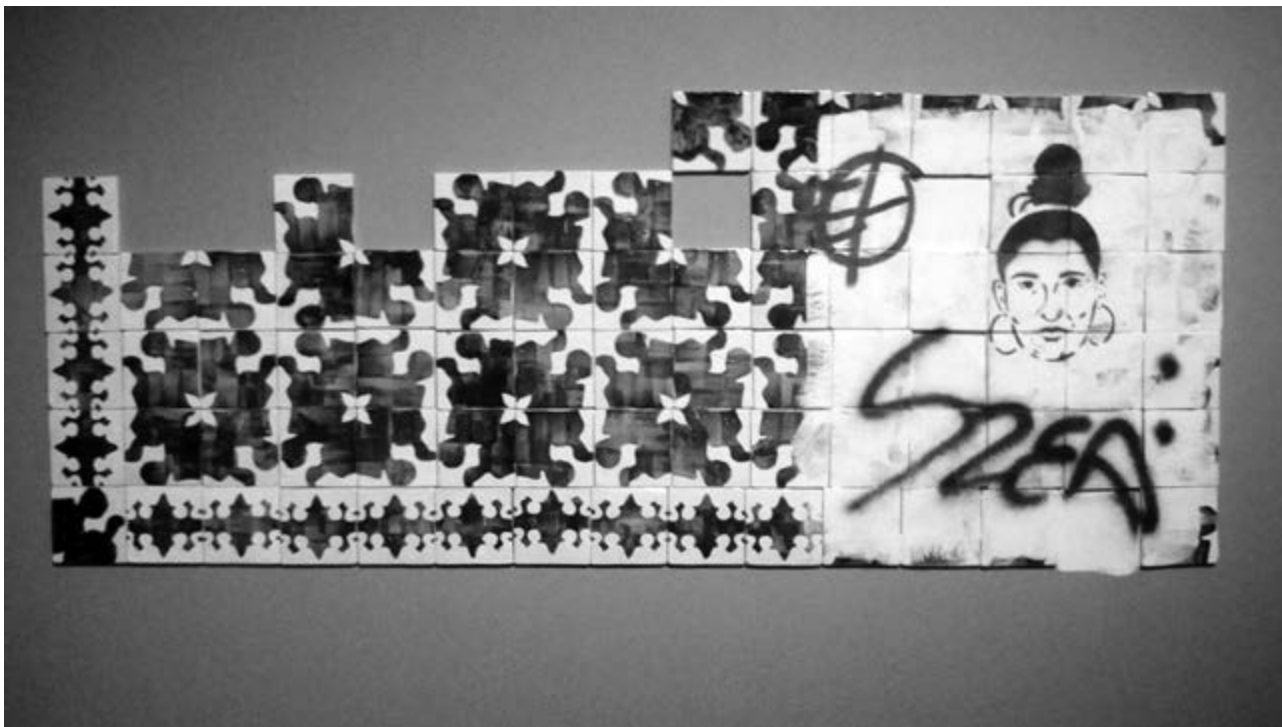
más konyhai textíliákra került. Szabó hímzései egyrészt eszközök a múlt, vagy a kollektív emlékezet feldolgozására, másrészt a hímzett képek és ábrák aktuális tartalmuk miatt is anakronisztikus hatást kelthetnek. Ezek a munkák a popkulturális behatásokkal, különös, néhol egyenesen meghökkentő jeleleteikkel igazi közönségkedvencekké váltak. A témájukban új, a mindennapi élet elemeiből dolgozó alkotások ugyanakkor nem mentesek az iróniától, az egymással keveredő stílusminőségektől (hétköznapi-különös, jelen-múlt, innováció-tradíció, magasztos-alantas stb.) sem. A jelen és a múlt határvonalain, a formai és tartalmi kísérletekkel is bátran dolgozó alkotások ma már olyan gyűjteményekben is megtalálhatóak, mint a Ludwig Múzeum, amely a művész két munkáját is megvásárolta: az *Amikor nagymám, Zalai Imréné találkozik David Bowieval* (2016)¹ és az *Idődilatáció* (2020)² című hímzéseit.

A Szabó által képviselt vizuális nyelv és tematika némely vonása más művészeknél is megjelenik, ilyen Pittman Zsófia esete is, akinek praxisát azonban fontos önállóan értelmezni. Pittman munkái több szempontból is hasonlítanak Szabó Eszter Ágnes alkotásaihoz, ám fontos világos megkülönböztetést tenni a két praxis között. Bár a művek mind technikájukban, mind anyaghasználatukban mutatnak hasonlóságokat, lényeges, hogy Pittman nem maga készíti a hímzést, munkái a legtöbb esetben kifejezetten a falvédőre hímzett házi áldások mintájára készülnek, a konkrét személyek ábrázolása

nagyobb hangsúlyt kap. Főleg a formanyelvi hasonlóságok miatt gondolhatnánk, hogy a két művész (vagy művészi praxis) kapcsolódik egymáshoz. Pittmann egy vele készült interjúban³ ugyan megemlíti Szabó nevét, és meg is nevezi egyik munkáját, de nem említ semmilyen kapcsolódási pontot, vagy egyéb referenciális hivatkozási alapot, így a két pra-

Free SzFE, 2020, máz alatti kobaltfestett korongozott porcelán

Az újrafelfedezések kora csempefal, kobaltfestett kerámia, 2018 (MODEM 2019, Knoll 2024)

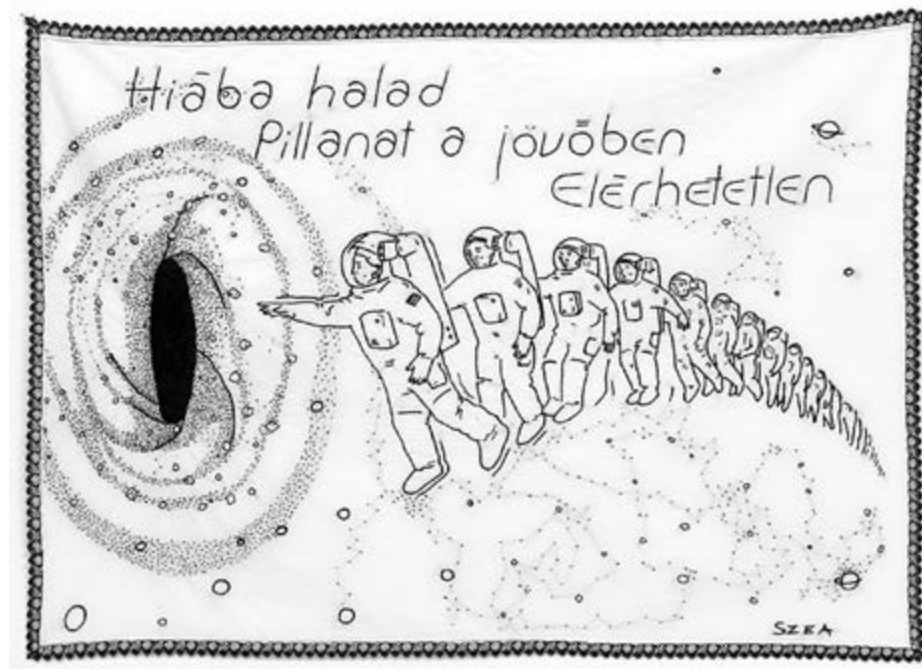
xis egymástól valóban függetlennek nevezhető. Minderre azért fontos figyelmet fordítani, mert az első látszatra hasonlóknak tűnő alkotásokat több esetben összekeverték, például a Ludwig Múzeum Rock/Tér/Idő 2016-os kiállításáról szóló sajtóhírekben.⁴ A keveredést az újságírói figyelmetlenség mellett az is magyarázhatja, hogy az említett kiállításon a művész kifejezett kérése ellenére kerültek egymás

mellé a munkák, amelyeket így több látogató szintén összetéveszthetett, vagy tévesen tulajdoníthatott másik művésznek.

Ugyanígy különutas alkotó Rácmolnár Sándor is, aki már Szabó előtt is készített olyan kortárs falvédőket, amelyek hímzéssel, vagy más színes technikával artikulálnak elemeket a közvetlen jelen

élményvalóságából.⁵ Mint egy interjúból kiderül, ezek ugyan ihletforrásként megjelennek a művésznőnél, ám a művek kiindulási alapjai azok a falvédők voltak, amelyekkel Szabó a saját környezetében, például nagyszülei lakásában találkozott. Innen indult ki az a magánmitológián alapuló alkotói gyakorlat, amely inkább ezekhez az „eredeti, népi” munkákhoz kapcsolható.⁶

Idődilatáció, 2020, vászon, hímzés

Szabó ezen munkái anyaghasználatukban és készítési módjukban is eszünkbe juttathatják a folklórból ismert textíliákat, amelyek a falra rögzítve dekorációs célokat láttak

el. A házi áldás, illetve a más hasonló díszítő textil-munkák primordiális formájukban különböző hétköznapi terekben voltak jelen, így ezek önmagukban is a kollektív vizuális élmény részeivé válhattak. Ezek ugyanakkor a közösségi élet fontos részei is, mint például a lakás közösségi terének, a konyhának, mivel rendszerint itt fordultak elő. Szabó munkái szintén a közösségi lét színtereibe lépnek be, amikor ezekhez az eredeti formájukban vett hímzésekhez kapcsolódnak, hogy ugyanabban az asszociációs körben legyenek értelmezhetőek.

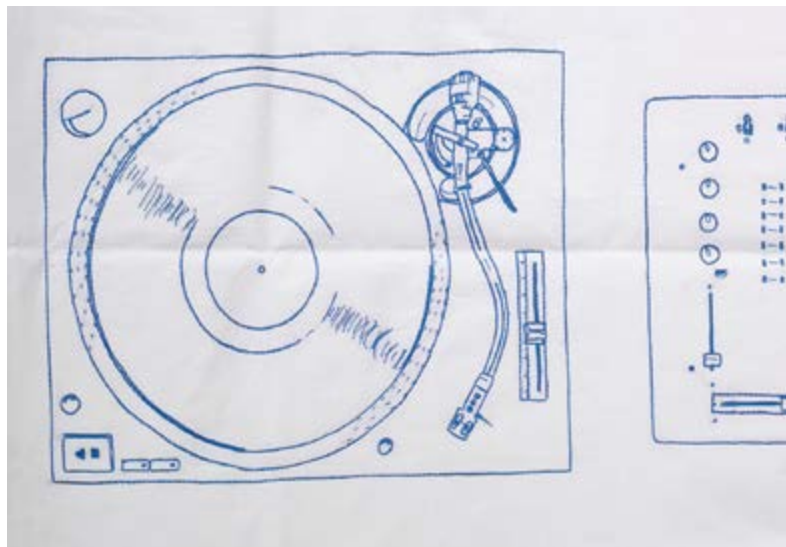
Ugyanígy a rurális terekben megszokott mindennapi tárgyak újraalkotása kerül előtérbe azokon a munkákon, amelyek tányérokra készültek. A dísz-tányérok – akár mint dekorációs elem, akár mint a közös étkezések jelentésének hordozói – nemcsak természetükben csatlakoznak a közösségi élethez, hanem a rajtuk megjelenő témákban is. Gyakran olyan jelenetek kerülnek fel ezekre a porcelánokra, amelyek a közös cselekvések fontosságát jelenítik meg, vagyis a XVII. századi holland porcelánok vizualitása keveredik olyan aktuális kérdésekkel, mint a diáktüntetések vagy a bevándorlók problémája. A *Menekültfurgont elkapó rendőrök* (2015), vagy a *Free SZFE* (2020) az aktivizmus, illetve a közösségek védelmének fontosságát hangsúlyozzák.

Utóbbi munka esetében a közösség, és a kiszolgáltatott csoportok összetartó ereje kerül előtérbe. Itt a téma a mű elkészültének közvetlen jelenébe csatlakozik, így formanyelvi szinten is egy kortárs megjelenítés látható, kevésbé egy olyan archaizáló

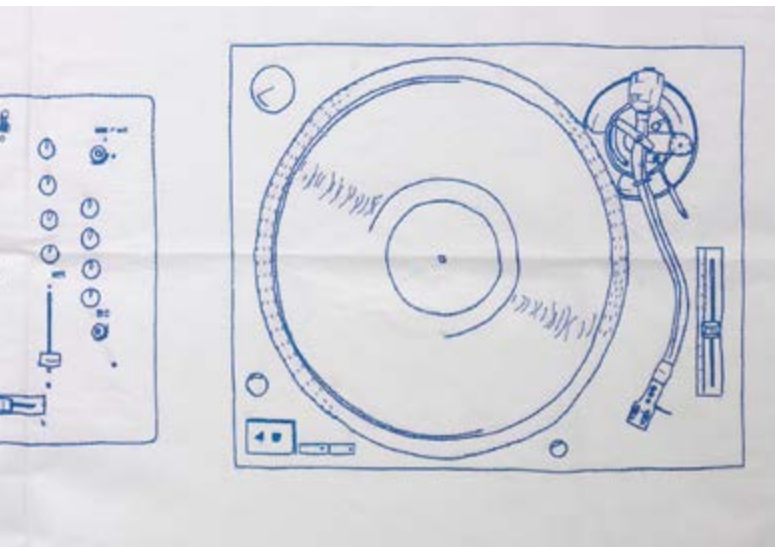
Pókember szatyormaszk, 2004, vászonszatyor, hímzés

DJ-szimulátor abrosz, hímzés, horgolás, 2000

nyelvezet, amely Szabó több alkotásának is fontos eleme.⁷ A közösség élménye Szabó más munkáiban is éppen úgy jelen van, mint a legismertebb hímzéseinél. A *Minden háziasszony dj* koncepció szintén a közösségképzés, illetve a kollektív emlékezet, mint közösségképző erő fogalmát hívja elő.⁸ Szabó a hétköznapi, gyakorlatias mozzanatokban látja az ehhez szükséges tartalmakat. Mint ahogy a Secondary Archive online felületén elérhető anyagban ismerteti,⁹ ebben a folyamatban a kollektív emlékezet elemeit használja, így olyan témák is felmerülhetnek, mint például az anyatej, vagy éppen az emlékekhez kötődő ételek elkészítése. A *Dj Installation*, (1999), vagy a *DJ-szimulátor abrosz* szintén a közösség terében mozog, ezeknél a munkáknál a popzene, és a dj-kultúra is összefonódik a háziasszonyi szerepkörrel.

Ahogy egy szórakozóhely dj-je összehangolja az embereket – amely már önmagában is egy csoportformáló erőt jelez –, úgy a háziasszony is képes szinkronba hozni az embereket. Akár a közvetlen, nukleáris család, akár a tágabb család, vagy egy baráti összejövetel szereplői kerülnek szinkronba a háziasszony közreműködésével, a közösségképző és -megtartó működés központi szerepbe kerül.¹⁰ Szabó alkotói gyakorlatában a dj-szerep más módon is megjelenik, mint például azon az installatív, ám mégis

használati értékkel bíró konyhaasztalon, amit a művész maga épített meg. Ez az asztal egyszerre használható bakelitlemezek lejátszására és főzésre is, amivel lényegében kiterjeszti a fentebb behivatkozott, dj-pultot stilizálva megjelenítő abrosz jelenéseit.¹¹

A közösségélmény legerősebben azoknál a munkáknál vagy performanszok esetében volt jelen, amelyek a közösségi élet adta tematikát a közösséget bevonva dolgozták fel. Szabó 1999 őszén kezdett először gyümölcsök befőzésébe, ebből indult el a

Gastro Casino2, 2018

Traffic Dzssem című projektje is, amely az elraktározás, az ételkészítés, és a már említett háziasszonyi szerepkörök összehangolását tűzte ki célul. A művészi vállalkozásban ezek az „önmagukban tárolt csendéletek”¹² kerültek a középpontba olyan módon, hogy azok a lehető leghagyományosabb módon, cserépkorsókba kerültek. Pár évnyi szünet után a projekt Common Jam címen – s már más szándékok mentén – tovább folytatódott. A művész a gyümölcszedés és a befőzés közösségi élményét közösségi színtereken is folytatta, így azokhoz bárki csatlakozhatott. Ezek az Eat Art¹³ projektek ugyanakkor a közös, jellemzően városi terekben is termő, szüretelhető fák helyzetéről is szóltak, miközben arra is rávilágítottak, hogy a köztér használata is nagyban megváltozott az utóbbi évtizedekben, méghozzá éppen a közösségi létélmény kárára.¹⁴ A közösségi értékek, illetve a kollektív ágencia lehetőségeit vizsgáló gyakorlatban a befőzés alapvetően is közösségi programjával az elkészült lekvár egyfajta alkotássá válik.¹⁵

A készítési folyamat, illetve annak eredménye egyszerre jelenik meg a hétköznapi keretein belül, illetve művészi bekeretezésben is. Szabó rendszerint munkáinak főszereplője, aki – mintha csak egy kiterjesztett háziasszonyi szerepbe bújná – egyszerre lesz dj, szakács, táncos és előadó. A művész az alkotásaiban ugyanakkor nem csak szerepe szerint jelent meg, a valódi családi élet, illetve ennek terei a min-

Gastro Casino2, 2018.

Szabó Eszter Ágnes DLA (1966–2024)

Szabó Eszter Ágnes a Pécsi Tudományegyetem, Rajz, Vizuális nevelés-, majd a Magyar Képzőművészeti Egyetem, Intermédia szakán végzett. Alapító tagja a pécsi Közelítés Művészeti Egyesületnek, Budapesten pedig megalapította a Hints Institute for Public Art-ot, ami 2000-2010-ig működött, és a múzeumokon, galériákon kívül, a társadalom különböző csoportjaiban megjelenő művészeti eszközök kutatásával foglalkozott. Az egyesület tagjai képzőművészek, szociológusok, antropológusok és designerek voltak. A 2000-es évek elején kezdődött, magyarországi ökodesign mozgalom egyik elindítója. Nyilvános recycling workshopok szervezője és lebonyolítója. A „Nagymamám Zalai Imréné találkozása David Bowieval” című falvédője átlépte a „képzőművészet” és népművészet határát. A Magyar Képzőművészeti Egyetemen írt Doktori disszertációja a társadalomban megjelenő kritikai attitűdökre, a popkultúra megjelenési formáinak kutatásán alapul. A Libertatia című esszé, és szöveggyűjtemény a kultúra ideiglenes, független területeinek vizsgálatával, a kalózkodás és a punk társadalmi hátterének feltárásával foglalkozik. Művészetpedagógiai munkája az általános iskolák és egyetemek között húzódik, több egyetem művészeti szakirányának akkreditációjának kidolgozásában közreműködött. Képzőművészként az 1990-es évek óta csoportos és egyéni kiállításokon vesz részt, munkái magán-, és közgyűjteményekben is megtalálhatók.

Végzettség:

- 1997. Rajz-vizuális nevelés szakos középiskolai tanár PTE, Művészeti Kar, Pécs
- 1999. Médiaművész Magyar Képzőművészeti Egyetem, Intermédia, Budapest.
- 1999. University of Art and Design Helsinki, Dept. of Art education, / Művészet Pedagógia Tanszék.
- 2000. Mesterképzés, MKE
- 2020. Doktori fokozatszerzés, Magyar Képzőművészeti Egyetem

Munkahelyek:

2004-2006. MOME, művésztanár / 2009-2012. Felsőoktatási kurzusok: BME, BKF, KREA. / 2009-2012. Iparművészeti Múzeum, kortárs művészeti kurátor / 2013-2015. MANK, Szentendrei Művésztelepi Galéria vezetője, művészeti főtanácsadó / 2015 – Független képzőművész és kurátor, tanácsadó, óraadó tanár, művészeti újságíró. / 2020. ELTE SEK,

Elméleti Előadások az utóbbi 3 évben:

2017. Pop archeológia, KOGART Szabadegyetem, MKE, Doktori Iskola, Budapest. / 2017. A Cukrosperec hagyománya, és a popkultúra, Déri Múzeum, Debrecen / 2017. Hajszál a tányérban, a porcelánokról leolvasható életmód, és divattörténet, Loffce, Design Hét, Budapest. / 2018. Népművészet és Popkultúra az 1960-as, '70-es években Magyarországon, Bálna, Design Hét. Budapest / 2018. 12 négyzetméter. Az óriásplakátok kommunikációs stratégiái és a hímzett falvédők. MODEM, Debrecen. / 2018. ZuzuVető és a New Wave a festészetben, a '80-as években- MKE, Doktori Iskola / 2019. Sound and Vision és a CAMP. I. David Bowie konferencia, Károly Gáspár Egyetem, Budapest / 2019. Grayson Perry, avagy a popkultúra társadalmi hatásainak megjelenése a művészetben, METU, Budapest. / 2019. Minta-maratón, Ludwig Múzeum, Budapest / 2021. A firka, mint illusztráció, Tedd Láthatóvá, Illusztráció, vizualizáció a tudományban, oktatásban és művészetben konferencia, Szombathely, ELTE SEK. / 2021. A Bubble Tea és identitás, Designszemiotika Konferencia, MOME, Budapest / 2022. Önkép a rendszerváltás előtti női popzenei előadók dalszövegeiben. NYIM konferencia, Szeged. / 2022. Art Market vs Market Art, Designökológia konferencia, MOME, Budapest.

Múzeumi tevékenység:

2009- 2012. Az Iparművészeti Múzeum kortárs művészeti kurátora, / 2009- 2010. Megvalósult művek, az NKA díjazott művészeinek kiállítás kurátora / 2009. Múzeumok éjszakája; Egy organikus éjszaka, környezettudatos program koncepció és lebonyolítás (10000 fő látogató) / 2009. Sziget Fesztivál; Do It Yourself tárgyalkotó foglalkozás / 2009-10 Média Pagoda, KMOP. „Mozgás és Tudás tér” koncepciója és kidolgozása / 2010. Múzeumok majálisa koncepció; Újrahasznosító foglalkozás / 2010. Tükörben a Világ kiállítás koordinátora, foglalkozások a Cellux Csoporttal / 2010. Sziget Fesztivál; / Do It Yourself/ Csináld magad kapcsolódás a TÁMOP... „Egykor Tárgy egy kortárgy” öltözködés történeti projekthez / 2011. Sziget Fesztivál; Légy bizarr, légy önmagad! Az Eszterházy kincstár anyagát bemutató kiállításhoz kapcsolódva. Szitanyomás workshop. / 2012. Az Art deco és modernizmus c. kiállítás múzeumpedagógiai kézműves foglalkozásainak koncepciója

Folyamatos művészeti projektek:

Random Varroda / Colour Stars / Budapest Blue / SBC. KIDS VISUAL Tábor / Common Jam, A bűn tartósítása / Gastro Casino / Közösségi hímzés

Egyéni kiállítások:

1997. Kereszt és Koordináta, Közelítés Galéria, Pécs / 1999. Sweet Salty Notes, U.I.A.H. Helsinki, Fi. / 2001. E 330. Stúdió Galéria, Budapest / 2001. ZOO, Engel Cafe, Helsinki. / 2002. Superjuice, Kunsthalle, Bp. / 2004. Houswife commando/ Háziasszony kommandó, RakpArt Galéria, Bp. / 2005. Búra Projekt. Roodkapje, Rotterdam, NL., Gallery by Night, Bp. / 2005. Mitology és Evolution, Szent István Kir. Múzeum, Székesfehérvár / 2010. Where we should move darling / Hova költözzünk drágám?_ simulator, Inda Galéria, Bp. / 2012. Random Dress Code, Gallery Műhely, Bp / 2012-2019. Common Jam, Gallery Art IX. 2B Galéria, Bp. / 2015-2017. Budapest Blue 1-2. Ferencvárosi Pincegaléria, B32 Galéria, Bp. / 2019. Felfedezések és a felejtések kora, Liget Galéria, Budapest / 2019. IKI, Köztér18. Galéria, Budaörs / 2020. Idődilatáció, Libella Galéria / 2021. Space Kitcen, KözTér18 Galéria. Budaörs / 2024. Budapest Blue3- Arakhné / 2024. A Csoda (Postumus), Szombathely, Új Irokéz Galéria

Csoportos kiállítások:

1999. Schwebe/Lebegés, Collegium Hungaricum, Berlin, D. / 1999. Balázs, Eszter Ágnes, Gyöngyi, Gyula, Collegium Hungaricum, Wien. / 2000. Leijunta, Hungarian Cultural Institute, Helsinki, Fi. / 2001. Service, Klima, Múcsarnok, Bp. / 2002. Overwerk/Túlmunka, TENT Gallery, Rotterdam, NL. / 2002. One moment for one minute (HINTS), I.C.A. Dunaújváros / 2002. Gallery by Night (HINTS), Stúdió Galéria, Bp. / 2002. Budapest Box. Ludwig Múzeum, Bp. / 2003. Demo,(HINTS) I.C.A. Dunaújváros. / 2003. Gravitation- Moszkva tér (HINTS), Bp. / 2003. Ordinary Visual Culture, Gallery Knoll, Bp. / 2004. Waldsee, 2B Galéria Bp. / 2004. Budapest Errances, Paris, Fr. / 2004. Too far Too close. Gallery IG. Wien, A. / 2005. Nomad art logistic, Közelítés Gallery, Pécs. / 2005. Waldsee, Collegium Hungaricum, Berlin, D., Hebrew Union College Museum, New York, Fokváros. / 2006. Domestic Goods, 2B Galéria, Bp. / 2006. Domestic Goods, Gallery A.I.R., New York / 2006. Szobrászok és Csillagászok, Galléry 2B, Bp. / 2007. RE. FESZT. Boulevard és Brezsnyev Galéria, Bp. / 2007. (RE) MARKS from yesterday for tomorrow, Dumbo Art Festival, New York / 2008. Mother, Gallery Manna, Budapest / 2008. The Second generation, Galléry 2B, Budapest / 2008. Rig Rigatar – The Roma View,

Gallery 2B, Budapest / 2008. Nomad Art Care, Close encounters, Soho im Ottakring, Bécs / 2009. Az öltés művészete, Museum of Applied Arts Bp. / 2011. Donaumenta, Regensburg, D. / 2012. Konceptuális művészet, Paksi Képtár / 2013. Implantátum, Liget 30. Olof Palme ház, Budapest / 2014. Nemzedékek és Emlékezet, Bálin Ház, Budapest / 2015. Comfort, Női testpolitikák, Ferencvárosi Pince Galéria, Budapest / 2015. Nemzet és Emlékezet, 2B Gallery, Budapest / 2016. Rock Tér Idő, Ludwig Múzeum, Budapest / 2019. Megy Marad Megáll, MODEM, Debrecen / 2019. A lebegő világok képe, Duna Múzeum, Esztergom / 2020-21. SLOW Ludwig Múzeum, Budapest, Brüsszel / 2021. Menü Imaginaire, Off Biennále, Budapest / 2021. Capazine-Let's Eat! Robert Capa Központ, Budapest / 2021. Kakas, 2B Galéria, Budapest / 2022. Diving Flight/Búvár repülés. ISBN Galéria és Könyvesbolt, Budapest. / 2022. Mintázatok, Deák17. Galéria Budapest / 2022. Art Transzfer Díj finalisták kiállítása, Godot Galéria, Budapest. / 2022. Potatophony as Cacophony of the World, NIFFO GALERIE, Rotterdam / 2022. A Leesett Falatok Védőszentje projekt, Felsőörsi Fotóudvar, Felsőörs / 2023. Konrad 90. Kahan Art Space, Budapest / 2023. Harmat. 2B Galéria, Budapest / 2023. Balatórium, Common Jam Cserepiac és Gyümölcstérkép bemutató

Díjak:

2009. A Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány különdíja a Rig Rigatar kiállításon, 2B Galéria, Budapest / 2012. Az én kis falum, A magyar Képzőművészeti Lektorátus pályázatának díja (Random Varroda projekt) / 2013. ReDesign Awards, Wien, Öltözködés kategória 1. díj. (Random Varroda) / 2019. Az Ukiyo-e kiállítás és pályázat I. díja, Duna Múzeum, Esztergom / 2022. Art Transfer Közönségdíj, Godot Galéria, Budapest.

Külföldi ösztöndíjak, rezidencia programok:

1996. Párizs-Cachan, a Magyar Kulturális Intézet rezidencia programja / 1997. Heritage and Future Workshop, Labin, Horvátország / 1999. Helsinki, University of Art and Design, ERASMUS ösztöndíj / 2002. Stuttgart, Kunststiftung, a Budapest Galéria rezidencia programja / 2002. Rotterdam, B.A.D. rezidencia program / 2010. Stuttgart, Közelítés Művészeti Egyesület, Pécs + Magyar Kulturális Intézet / 2018. Lisszabon, Budapest Galéria rezidencia / 2018-21. Posztkoloniális kultúra kutatás, Rotterdam / 2022. NIFFO GALERIE, rezidencia, Rotterda / 2023. NIFFO Galeria: Gallery of Slow Stitches project, Rotterdam

Hard Tack (hajós keksz) készítés, Sziget Fesztivál, 2019, az ACB Galéria sátrában

Hard Tack (hajós keksz) készítés, Sziget Fesztivál, 2019, az ACB Galéria sátrában

dennapi élethez kapcsolódnak, amely kívül esik azon a nyugodtabb, klasszikusabb művészi gyakorlaton, amelyben a művészt kereskedelmi galériák képviselik, és az alkotó egy műteremben dolgozik. Szabó munkái ugyanis nem az eladhatóság, sokkal

Common Jam, Budapest, 2015, ART9 Galéria

inkább a ready made, vagy „méthode trouvée”¹⁶ logikáját követik. Jó példa erre a legutóbbi – s egyben utolsó – kiállítása is, amely a Kahán Art Space-ben volt látható *Arakhné* címen.¹⁷

Talán éppen ebben az alkotói folyamatban válik igazán eklatánssá a közösségben működés fontossága. Szabó számos olyan gyakorlatot folytatott, amelyben a stílusok, így átvitt értelemben pedig a minőségek egymásmellettisége is helyet kaptak. A művésznőnek tavaly év elején a szombathelyi Irokéz Galériában¹⁸ nyílt kiállítása, ahol a hímzés, a főzés, a háziasszonyi szerepkör, a hétköznapiok, a csodavárás, a népi hagyományok, a popkultúra, a magas művészet egyszerre jelent meg. Ez a divergens kiállítási anyag sikeresen szervezte össze mindazt, ami a művésznő pályafutását jellemezte. Az eseményről szóló tudósítások és hírcikkek¹⁹ arról tanúskodnak, hogy az a közösségi élmény, ami Szabó korábbi hasonló eseményeinél is erősen jelen volt, itt sem veszett el. A közösségszervező erő ugyanúgy áthatotta *A csoda* című kiállítás megnyitóját, mint a korábbi hasonló eseményeket, amelyekben a művésznő is jelen lehetett.

Ezeket a példákat látva már kirajzolódni látszik a közösséget formáló, közösségben gondolkodó művészi működés. A művésznő az említett példák felül még számos kollaborációban, illetve csoportos kiállításban és performanszban vett részt, többet ő maga hívott életre. Azt szintén fontos megjegyezni, hogy Szabó nem csak alkotói gyakorlataiban törekedett a közösség szerepének és fontosságának hangsúlyt és megjelenést adni, mivel magánéletében éppen úgy aktív szerepet vállalt a közösségek, illetve a női közösségek életében, mint ahogyan művészetében. E két működés több esetben szervesen össze is fonódott. Ez egy olyan autentikus és hiteles művészi működést mutat, amelyet a vele együtt dolgozók szerencsére még a művész életében is felismertek.

Common Jam, Budapest, 2015, ART9 Galéria

A korábban említett *A csoda* című kiállításán a vele együttműködő tanítványai, Somogyi Roberta, Szabó Zora és Jenei Bernadett kifejtették, hogy a művésznő intézményen kívüli közvetlensége, partnersége, ezáltal pedig az összetartozás élménye rendkívül meghatározó volt számukra. A kiállításuk előtt nem sokkal egy közös performanszt tartottak a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ami után a művésznő a társasággal gofrizni ment. Ez az élmény hívta később életre azt a performanszt, amelyben a három hallgató Mocskos Múzsák néven közösségi gofrikészítéssel emlékezett tanáraikra. Ez a performansz a közösségi élmény továbbélését is jelentette, vagyis annak a művészi működésnek a továbbvitelét is, amelyet Szabó egész pályáján elhivatottan képviselt.

SZABÓ BENEDEK esztéta

Sz. E. Á. és Nagy Renáta hermelint és lekvárt cserélnek, 2001, vászon, hímzés

Jegyzetek

- ¹ A mű forrása: https://ludwigmuseum.blog.hu/2016/05/27/szea_778
- ² A mű forrása: <https://www.ludwigmuseum.hu/mutargy/idodilatacio>
- ³ <https://kunszt.reblog.hu/interju-pittmann-zsofival>
- ⁴ https://index.hu/kultur/2016/05/16/david_bowie_es_zalai_imrene_a_ludwig_muzeumba_koltozott/
- ⁵ https://racmolnar.com/?page_id=1600
- ⁶ Ez az interjú tavaly jelent meg, nem sokkal a művésznő halála előtt. Az interjú forrása: <https://welovebudapest.com/cikk/2024/03/04/latnivalok-es-kultura-interju-szabo-eszter-agnes-kepzomuvesz-budapest-blue-kiallitas/>
- ⁷ A fent nevezett kerámiákon kívül a hímzéseken, vagy a különböző installációk egyes elemeiben is ez a fajta artikuláció lesz szervező motívum.
- ⁸ Ferdinand Tönnies (1855–1936) német szociológus részletesen leírja a család és közösség kapcsolatát, amellyel Szabó is dolgozott.

- ⁹ <https://secondaryarchive.org/artists/eszter-agnes-szabo/>
- ¹⁰ Fajgerné: A Bűn tartósítása a Zöld Paradicsomban (diszsertáció)
- ¹¹ <https://secondaryarchive.org/artists/eszter-agnes-szabo/>
- ¹² <https://artpool.hu/intermedia/induktiv/szaboehu.html>
- ¹³ Az Eat Art fogalma Daniel Spoerri nevéhez fűződik, aki az ételt, illetve az étkezést kezdte használni művészeti eszközként a hatvanas években.
- ¹⁴ <https://kepzo.art/common-jam-map-budapest-az-urbanus-edenkertunk/>
- ¹⁵ <https://kultura.hu/kepzo/haziasszony-kommando>
- ¹⁶ „talált módszer” (francia)
- ¹⁷ <https://mi.abtk.hu/hu/17-esemenyek/920-szabo-eszter-agnes-budapest-blue-3-arakhne>
- ¹⁸ https://www.nyugat.hu/cikk/az_otthonka_a_punk_es_a_kortars_kepzomuveszet_a
- ¹⁹ <https://orszagut.com/kepzomuveszet/a-csoda-szabo-eszter-agnes-emlek-kiallitas-szombathely-6068>

Common Jam, Budapest, 2015, ART9 Galéria

Common Jam, Budapest, 2015, ART9 Galéria

Az első román író, aki egy erdélyi magyar faluról írt

Búcsú Radu Ţuculescutól

Radu Ţuculescu 1949. január 1-én született Marosvásárhelyen. Gyermekéveit Szászrégenben töltötte, ahol az apja a helyi kórház elismert belgyógyászként dolgozott, az anyja pedig őt és leánytestvérét nevelte. Az elemi osztályokat Régenben a Német iskolában végezte el, majd a nyolcadikat a marosvásárhelyi Zenei líceumban, magyar osztályban. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári Zenei Líceumban folytatta, majd a Gheorge Dima Zeneakadémia hegedű szakos hallgatója lett (1968-1972).

Egyetemi éve alatt a Műhely színjátszó és pantomím csoportot vezeti, társaival számos kortárs és klasszikus szerző műveit vitték színpadra. Az egyetem elvégzése után a Kolozsvári Rádió szerkesztője lesz, majd 1985-től a Kolozsvári Állami Filharmónia zenekarában tér vissza tanult hangszeréhez, a hegedűhöz.

1978 óta jelennek meg kötetei, előbb rövidprózát publikált, majd regényeket és színdarabokat is. A teljesség igénye nélkül sorolok fel néhányat a megjelent írásai közül: Narancsok és kaszkadőrök (1978), Függekert (1981), A szárnyárus (1982), A pók órája (1982), Marsias ujjai (1985), Mozgó arcképek (1986), A lúdtoll árnyéka (1991), Mikrohullámú sütő (1995), A pártszárító (1997), Vártermi kalandok (2001), Liftben (1996), Mi a fene történik ezzel a vonattal? (2004), Öregmama történetei (2006), Sztálin-ásóval előre (2009), A mi bátor Miksánk (2010), Az erekciós román publicisztika (2010), Az álmatlan asszonyai (2012), Sárga skorpió (2013), A feketerigó (2015), A Kennedy mészárszék (2017), Ina és Pit, a sündisznó (2017), A marcipán nő (2020), Vico denevér meglepő csínytevései Mirabeliában (2022), A Tabor hegy árnyékában (2023), Gyilkosság a Garibaldi hídon (2022), A Púpos hold (2023), és megadatott neki, hogy megérje a Gudrun kiadását és 20 év után az Öregmama történeteinek újrakiadását.

Műveit több nyelvre, lefordították, többek között német, francia, magyar, szerb, cseh, zsidó, angol nyelvű kiadásai jelentek meg. A prágai Orfeus színház nyolcadik évada, megszakítás nélkül reper-

toárján tartja Radu Ţuculescu színműveit. Ő maga is fordított németből, többek között egy antológiát osztrák költők verseiből. Több nyelven beszélt, németül, franciául és magyarul is. Gyermekkora óta multikulturális közegben élt, ezért természetes volt számára, hogy barátai között több nemzet képviselve volt.

Gyermekkorában, ahogy azt önéletrajzi ihletésű, Sztálin-ásóval előre című könyvében leírja, román, magyar, német, zsidó és cigány gyerekekkel játszott együtt, Szászrégenben, ahol nem számított, ki milyen nyelven szólal meg, pontosan értették egymást. A veszekedések soha nem a nyelvi eltérések, hanem a szokásos gyerekkori csínytevések miatt voltak. Kamaszként ugyanúgy szerelmes volt a vörös hajú német lányba, mint a fekete hajú zsidóba vagy a dundi magyarba. Sőt, amikor 5 évesen felült a városon átkelő vándorcigányok ekhós szerkerére és világgá ment, csodálattal bámulta a patakban fürdőző cigánylányokat. Az apja milicistákkal indult keresésére, másnap találtak rá a cigánytáborban.

Felnőtt korában is megmaradt a multikulturalitása. Nemcsak ismerte és szerette a magyar és német kultúrát, hanem évente több hónapot töltött Baselben, ahol kedvenc Rajna-parti manzárdszobájában írta regényeit. Mindig kézzel írt és csak a füzet jobb oldalára, a bal oldalra a javítások, kiegészítések kerültek. Esténként a folyómenti kiskocsmákban ismerkedett a helybeliekkel, akik közül néhányan később az írásaiban is megjelentek. Mindig visszavágyott a Rajna partjára.

KEMENES ELI (1966, Somlyóújlak). Az 90-es évek elején nagyváradi tudósítóként közreműködött a Kolozsvári Rádiónál. A *Tribunában* jelentek meg versfordításai. Jelenleg is Nagyváradon él.

Fantasztikus humora volt, ami írásaiból, satirikus blitz-prózáiból is kitűnik, ahol nemcsak az ironia, hanem egy erős önironia is fellelhető.

Ilyen volt a magánéletben is, megunhatatlan történeteit rendkívüli humorral, vidámsággal és beleéléssel mesélte, változtatva a magyar és román szavakat, ahogy egy erdélyi íróhoz illik. Sokat és hangosan nevetett, mindig jókedv lengte körül. Szerette az embereket. Őszintén örült a falusi bácsinak, aki átjött köszönni és a háromlábú kutyának is, amelyik táncolva várta a kapuban. Fantasztikusan főzött.

Radut fiatalon ismertem meg, az akkori feleségével, gyermekkori barátnőmmel hazajártak nyaranta egy szilágysági kis faluba. Szalonnát sütöttünk a kertben vagy jártuk az erdőt, gyerekekkel, kutyákkal. Gombát szedtünk. Radu valami apró fekete gombát szedett össze, egész kosárra valót, ilyeneket én soha nem láttam az erdőben, pedig sokat gombásztam. De ha láttam volna, akkor sem szedtem volna le. Ő azt mondta, hogy ehető és finom. Hittem neki. Amikor hazaértünk, elkészítette és tényleg ízletes volt. Sokat ettünk, beszélgettünk és sokat nevtünk. Gyönyörűek voltak azok a gondtalan és felhőtlen nyarak.

A felesége nagymamája volt az Öregmama történeteinek a névadó hőse. Amikor felkeresték a kalotaszegi kis faluban, öregmama csak mesélt és mesélt, Radu pedig fáradhatatlanul jegyzetelt. A falu történetei keltek életre a regényben, egy kihalófélben lévő magyar falu vált halhatatlanná a tolla által. Egyszer azt mondta: „Azt hiszem, én vagyok az első román író, aki egy erdélyi magyar faluról ír. De ez nem fontos. A fontos az, szerintem, hogy próbáld megérteni azokat, akikkel együtt élsz, harag és zajongás nélkül, próbáld hídát építeni feléjük és szeresd őket. A többi csak... szél.”

Így élt, így írt, így alkotott. Szeretve.

Egyszer meglepetésszerűen toppant be hozzánk Nagyváradra. Csak paradicsomleves volt ott. Rosszul is éreztem magam emiatt. Azt mondta, hogy a paradicsomleves a kedvence. Nem az volt, de igyekezett megnyugtatni.

Mindig írt, amikor kórházba került. Onnan is, akkor is humorral. Amikor először volt beutalva, akkor még nem a végzetes betegségével, azt írta:

Radu Ţuculescu

„Kórházban vagyok. Víz van a szívemen. Nagyon szégyellem. Víz! Még ha pálinka lenne!”

Amikor megtudta, hogy súlyos beteg, ezt írta: „Megkaptam a karácsonyi ajándékomat, a hírt, hogy gyógyíthatatlan beteg vagyok.”

Lesújtott a hír, tudtam, hogy beteg, de nem hittem el, hogy a betegség le is győzheti. Amikor a kezelése között kijött a kórházból, jókat főzött és szivarra gyújtott egy pohár jóféle vörösbor mellett. Ha szóltam, hogy ez nem tesz jót, azt mondta, csak pöfögtesd egyet a hatás kedvéért. Hozzátartozott a szivar, mint a piros kendő a nyakában.

Néhány nappal a halála előtt is szivarozott és felköszöntötte unokáját. A találkozást tervezte. Tervei voltak.

Visszavágyott Bázalbe, a Rajna-parti manzárdszobába, hogy megírja, hogy az élet véges, de a szeretet végtelen. Mint a hála, azért, amit hátrahagyott, az életművét, a hitet, hogy minden ember szerethető.

KEMENES ELI

Gavril Cadariu és „a nagy Ariel család”

Későn, túl későn ismerkedtünk meg, pedig ugyanabban a (nem is olyan nagy) városban éltünk évtizedeken át, és mindketten kultúrával foglalkoztunk. A Bolyai utcában majdnem naponta elmentünk egymás mellett; ő valószínűleg az egyetemre sietett, én pedig pár lépésnyire lakom onnan. Végül, halála előtt alig fél évvel egy könyv hozott össze bennünket, amely egy marosvásárhelyi nő sorsát meséli el a szocializmus utolsó évtizedében. A nő román, de akár magyar is lehetne – nem pusztán általános emberi alapon, hanem azért, mert ő is kisebbségként szenved el a diktatúrát, amely az azonos neműek szerelmét üldözte.

A könyvnek több bemutatója is van, Marosvásárhely után Kolozsváron találkozunk Gabival. A Bölcsészkaron, a Popovici terem végében meghúzóva ül, és mélyen ülő kék szemével figyel bennünket, ahogy a katedránál beszélgetünk. Az arca komoly, ritkán mosolyog, de én már tudom, hogy nagyon jó ember; első találkozásunktól fogva bízom benne. A könyvbemutató után még váltunk pár szót az egyetem előtt. Szerveznünk kellene valamit közösen Marosvásárhelyen. Román–magyar programsozortot. Mert kevés ilyen van; párhuzamosan él egymás mellett a két közösség, alig van átjárás. Ugye, milyen jó volt ez a könyvbemutató is? Felváltva beszélünk románul, illetve magyarul Alinával és Orsival meg a közönséggel, s ha elhangzott valami lényeges, lefordítottuk a másik nyelvre. A legna-

gyobb természetességgel folyt a kommunikáció. Ilyeneket kellene szervezni Marosvásárhelyen is, ebben egyetértünk. És ezzel elválnak. Soha többé nem láttam őt.

Gavril Cadariu, a marosvásárhelyi Ariel Ifjúsági és Gyermekszínház igazgatója 2024. május 1-jén hunyt el váratlanul. 1998 óta volt a Bábszínház vezetője (mi, marosvásárhelyiek mindközönségesen ekként emlegetjük), s ezalatt megújult az intézmény: az Underground program elhozta a kísérleti színház korát is. Gavril Cadariu 0–4 éveseknek szóló babaszínházat, workshopokat, fiataloknak, hátrányos helyzetűeknek szánt színházi programokat szervezett. Ő maga 2010-ben a legjobb rendező díját nyerte el a *Légzés* és a *Hess* című előadásokért a nagybányai Atelier Nemzetközi Színházi Fesztiválon, és 2011-ben ugyanezzel a díjjal tüntették ki Szocsiában, a Fekete-tenger Nemzetközi Színházi Fesztiválon a *Légzés*ért.

Nézem a videót, amelyet az Ariel az egy évvel ezelőtti megemlékezésre állított össze Gabi fotóiból, a vele készült interjúkból, a kollégák vallomásaiból. Hallgatom gyönyörű, csángós hangképzését, amelyből annyi évtized múltán is sokat őrzött, s amelyet egyesek talán tévesen román akcentusként értelmeztek. Mesél a származásáról, a munkájáról, a színjátszásról, és nekem a munkatársai (ahogy ő nevezte őket a videóban, „a nagy Ariel család”) nekrológja jut eszembe; egy évvel ezelőtt olvastam a bábszínház közösségi oldalán, most visszakeresem: „Gavril Cadariu váratlan eltávazása azért ennyire tragikus és megrendítő, mert ő nem csupán az Ariel igazgatója, vezetője és rendezője, hanem mindenki GABIJA is volt, mindannyiunk bizalmasa, barátja, mentora,

Volt benne egyfajta ősbizalom minden és mindenki iránt, végtelen optimizmus és hit abban, hogy az igazán fontos dolgok végül kerek egészé összeállnak és így szolgálják a színház szent, nagy ügyét. Ő hitt a művészet megújító erejében, az új formák értékteremtő és korszak Gavril Cadariu váltó varázslatában.

GÁLFAI ÁGNES (1970) a kolozsvári Irodalomtudományi Intézet doktorandusza, műfordító, a Lector Kiadó vezetője. A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás történetét kutatja.

Gavril Cadariu

egy olyan különleges empátiával megáldott ember, akihez szakmai, hivatali és magánéleti ügyben is bizalommal fordulhatott bárki. Volt benne egyfajta ősbizalom minden és mindenki iránt, végtelen optimizmus és hit abban, hogy az igazán fontos dolgok végül kerek egészé összeállnak és így szolgálják a színház szent, nagy ügyét. Ő hitt a művészet megújí-

tó erejében, az új formák értékteremtő és korszakváltó varázslatában. Tudott nagyokat álmodni, miközben soha nem felejtette el azokat, akiktől az alapokat, a bizalmat kapta. Úgy álmodott jövőt, hogy közben mindvégig tisztelte és értékelte a múltat.”

Ezt a videót eredetileg abban a reményben kerestem elő egy évvel a készülte után, hogy Gabi meg a kollégái mesélni fognak a kétnyelvű színházi közösség működéséről – mert erre is ki szerettem volna térni a *Dialog / Párbeszéd* rovatban. Sem ő, sem a munkatársak nem mondanak egy árva kukkot sem arról, ami eredetileg érdekelt, de nem bánom; megtudtam, amit akartam. A természetesség, ahogy Gabi a jelenéről, a többiek meg a múltjukról: a közös múltról beszélnek, maga a megvalósult etnikai béke, ahol a különbség többé nem kérdés – fel sem tevődik. Mint ahogyan jó másfél éve, azon a kolozsvári könyvbemutatón, ahol utoljára találkoztunk (egyszerre borzalmasan távolinak tűnik), beszélgettünk két nyelven – időnként az angoltól sem riadva vissza – Alinával és Orsival.

A videón többen említik, hogy Gabi mosolygós ember volt. Fura. Az utcán és rövid ismeretségünk alatt én ritkán láttam mosolyogni. A munkatársai viszont időnként jelen időben beszélnek róla a megemlékező felvételeken; meg is fogalmazzák az ő jelenidejűségét. Azt, hogy időnként elindulnak felfelé a lépcsőn mondani valamit neki. Biztos vagyok benne, hogy most, egy évvel a halála után is önkéntelenül mozdul a lábuk.

GÁLFALVI ÁGNES

Erdélyi zsidó identitás, száz év tükrében

Pece-parti Műhely című sorozatunkban 2024 tavaszán tartott előadást Nagyváradon GIDÓ ARTILA, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója. *A nagyváradi zsidóság a 19. és a 20. században* című értekezésének témájára, azt Erdélyre, a Partiumra, Romániára kiterjesztve térünk vissza, ezúttal interjú formájában.

A 19. század második fele sok erdélyi, partiumi nagyváros esetében komoly fejlődést hozott. Ezzel egy időben a zsidó közösségek az adott városok gazdasági, kulturális életében meghatározó szereplővé váltak. Ez egy párhuzamos folyamat, vagy egyik jelenség a másiktól következik?

A városok 19. század közepi fejlődése részben összefügg a zsidó népesség betelepedésével. Habsburg birodalom-szerte zajlik egy iparosodási folyamat, amelyik a mi tájainkon a 19. század első felében kezd nekilendülni. Ez szerencsésen találkozik azzal a jelenséggel, hogy az 1840-es évektől egyre több zsidó költözik be városokba Magyarországon, beleértve a mai értelemben vett Erdélyt is. A beköltözés idejét tekintve, regionális különbségekről beszélhetünk. Kezdetben jelentősen korlátozták a zsidók városokban való megtelepedését. Ugyan voltak kivételek, de a hosszabb-rövidebb ideig tartó beköltözések nem váltak tömegessé. Ekkor a zsidó népesség túlnyomó többsége a nagyobb városok peremén, vagy a városok közelében lévő falusias településeken élt. Ez alól Erdélyben Gyulafehérvár volt a kivétel.

Ennek a kivételnek volt valami különleges oka?

Igen, a fejedelemség korára vezethető vissza. Bethlen Gábor az, aki 1623-ban megengedi a zsidók letelepedését az Erdélyi Fejedelemség területén. Ez néhány családról szól kezdetben, de a későbbiekben egyre többen vándorolnak be. Az 1653-as *Approbatae constitutiones* a letelepedésüket Gyulafehérvárra korlátozza, ott működtethetnek imaházat vagy zsinagógát, temetőt. 1840-ben hoz olyan törvényt az országgyűlés amely szerint a zsidók letelepedhetnek a városokon, kivéve a bányavárosokat és a határőrvideket. Csakhogy ez a törvény még nem vonatkozik

a történelmi Erdélyre, mert a terület ekkor nagyfejedelemség státuszban volt, a törvény csak Magyarország területére volt érvényes.

Tehát a Partiumra igen.

A Bánságra és a Partiumra nagyrészt igen.

Ezt a törvényt ki kezdeményezte? Lehet azt mondani, hogy alkalmazkodtak egy kialakulóban lévő helyzethez?

A kezdeményezés néhány vármegyétől indult, közülük is kiemelkedik Pest-Pilis-Solt vármegye. Az Erdélyi Nagyfejedelemség területén majd az 1850-es évektől kezdődően indul meg a zsidók városokba költözése. Tehát volt eltérés, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Debrecenben korábban elkezdenek a zsidók megtelepedni, mint Kolozsváron, Marosvásárhelyen. Ettől kezdve látványosan felfelé ível a számuk és az összlakosságon belüli arányszámuk is. A századfordulóra Kolozsváron megközelítik a tíz százalékot, majd a két világháború között több mint 13 százalékot alkotnak. Nagyvárad lakosságának az 1930-as évek környékén közel egynegyede izraelita vallású volt.

Ahogy betelepednek a városokra, olyan területeken próbálnak megélhetést találni, amelyek még nyitottak a számukra. Kezdetben a legtöbbjük nem rendelkezik háztulajdonnal, telektulajdonnal, hanem bérlik az épületeket. Aztán elkezdenek valamiféle ipart folytatni. Minden olyan népesség, amely utólag települ be egy adott nagyobb csoport közé, az általában megkeresi azokat a gazdasági-, társadalmi réseket, ahol megélhetést tud találni. Ezek sok esetben új, vagy gyorsan fejlődő gazdasági ágazatok. Az iparosodás az, ami ezt a lehetőséget felkínálja a zsidók számára. Ekkor még ezeknek a városoknak az ipara alacsonyan fejlett. Tehát adódik a lehetőség, hogy be lehet fektetni gyárakba, bármiféle ipari termelésbe. Mások pedig a városivá válást követően iparos szakmákat tanulnak ki és szabók, cipészek, órásmesterek, vagy kiskereskedők lesznek.

Mondhatni a városba települt szabóból lehetett később ruhagyáros, vagy a kovácsból fémpiparos?

Igen. Lehet, ha megnéznénk, tényleg találunk ilyen egyéni történeteket, amelyek ilyen alacsony szintről indulnak, és aztán eljutnak egy magasabb pontig. Néhány évtized alatt a városok iparosodása felgyorsul, nem beszélve arról, hogy az értelmiségi rétegben is megjelennek a zsidók. A színjátszásban, az újságírásban, az irodalmi életben, a szabadfoglalkozású pályákon. Megjelennek az ügyvédek, az orvosok, a mérnökök, akik nyilván jelentősen hozzájárulnak ezeknek a városoknak a fejlődéséhez.

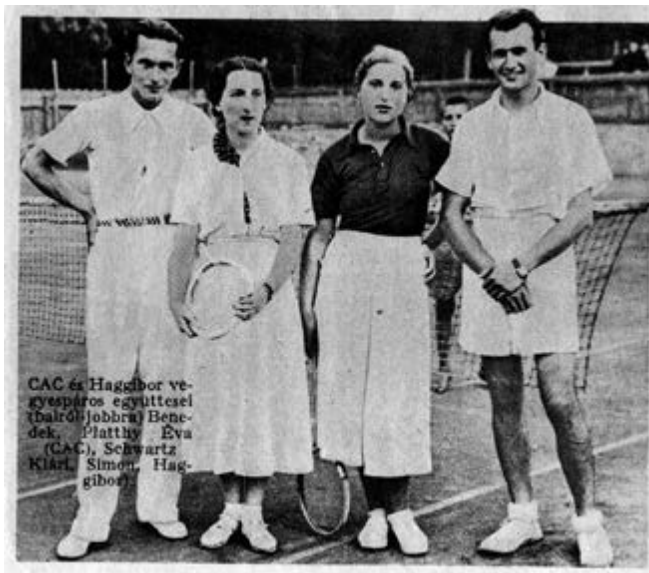
Az erdélyi nagyvárosokban az első napilapok az 1850-es években jelentek meg, ami egybeesik ezzel a folyamattal.

Persze, nem mondanám azt, hogy ezek a korai lapok zsidó alapításúak, de a munkatársak között már nyilván megjelentek zsidó származású újságírók. Ez Nagyváradon még inkább érvényesült. Ha megnézzük a váradi sajtótermékeket, ott kezdettől jelentős a zsidó származású szerkesztőknek, újságíróknak az aránya. Elég csak a Nagyváradnál, majd a Nagyváradnál dolgozó Báttaszéki Lajost, vagy a Szabadságot 1875-től kiadó Laszky Ármint megemlítenünk.

Mindig figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a beköltözéssel, a társadalmi integrációval együtt egy erőteljes magyarosodási folyamat is beindul. Utólag számon tartjuk és helytörténeti szempontból érdekességnek tűnhet az, hogy bizonyos sajtótermékeknél hányan voltak zsidó származásúak, de az adott korszakban ezek az emberek magyarnak tekintették magukat. Ahogy közeledünk a 19. század vége felé, egyre inkább érvényesül az a tendencia, hogy a zsidó népesség magyarként azonosítja magát, ami a zsidósághoz köti őket, az a vallás.

Ez egyfajta identitásváltást jelentett? Tehát az 1840-es évek előtt, mielőtt a városi beköltözés megtörtént volna, akkor még határozottabb volt a zsidó identitás, a nyelvhez tartozás?

Több fordulópontonról beszélhetünk. Az első nagyobb az 1848-49-es forradalom időszaka. Akkor elkezdődik egy váltás az erőteljesebb magyarosodás irányába. A második fordulópontot az 1867-es polgári egyenjogúsítás, a harmadikat pedig az 1895-ös vallási recepció jelentette. Tudjuk, az identitás képlekeny, időben változhat, akár több irányba is, attól függően, hogy az embert milyen külső hatások érik. De igen, vallási, etnikai identitásból az erdélyi zsidók – és itt hangsúlyosan az erdélyi városi zsidókról beszélek – többsége elmozdul egy magyar etnikai identitás irányába, de minimum egy kettős identitás irányába, ami alatt azt értjük, hogy egyidejűleg

A kolozsvári zsidó sportklub, a Haggibbor teniszjátékosai

magyarnak is és zsidónak is tekinti magát. Nyilván egyéni szinten változik, kinél melyik elem a hangsúlyosabb. Mivel Erdély etnikailag sokszínű, ebben az esetben is regionális különbségeket figyelhetünk meg. Ezt érdekesen kirajzolják a nyelvtudás statisztikai mutatói. Az 1910-es magyar népszámlálások alkalmával nem mértek etnikai adatokat. A vallásra vonatkozó adatokból látjuk azt, hogy az izraelita lakosok Nagyváradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, még Szatmárnémetiben is több mint 90%-ban magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Csak néhány százalékuk említi anyanyelvként a németet, a román nyelv említése elhanyagolható. Ha megnézzük Temesvárt, más az arány, ott 65%-nyi lehet az, aki magyar anyanyelvű volt, a többiek német anyanyelvűek. Ha Máramaros vármegyét nézzük, akkor fordított az aránya mondjuk Nagyváradnak, illetve Bihar vármegyének, alig 17 százalék mondja magát magyar anyanyelvűnek, több mint 80 százalék pedig németnek, ami nyilván túlnyomó részt a jiddist jelenti, hiszen a jiddist beszélőket a német anyanyelvűek közé számolták.

A kikeresztelkedés jelenség már abban az időben is megfigyelhető volt?

A jelenség a 19. század végén öltött nagyobb méretet, de néhány úgynevezett krízis időszakban tapasztalható megugrástól eltekintve, nem vált soha tömegessé. Elsősorban a városi, és ezen belül is a nagyvárosi neológ polgárságot érintette. A 19–20. század fordulóján Magyarország-szerte éves átlagban mintegy 450 zsidó tért át keresztény vallásra. Az

okok között egyaránt megtalálhatjuk a társadalmi mobilitás elősegítését, a magyarosodási /asszimilációs folyamat betetőzését és a vegyes házasságokat.

Ilyen helyzetekben változtatnak vezetéknevet is?

Nem feltétlenül. A legtöbb esetben a névváltoztatás megtörténik anélkül is, hogy a vallást megváltoztassák. Ez is egyfajta integrációs jelenség, amely szintén a 19. század végén és a 20. század elején öltött nagyobb méretet. Ebben az időszakban a névmagyarosítók több mint fele a zsidó népesség köréből került ki. A társadalmi érvényesülés érdekében is nevet változtatnak. De ugyanígy a névmagyarosítás a magyarosodásnak, az asszimilációnak volt az egyik velejárója. Míg a névváltoztatások esetében tömeges jelenségről beszélhetünk, a vallásváltatók száma akkor ugrik meg, amikor valamiféle krízishelyzet alakul ki.

Amikor veszélyben érzik magukat.

A statisztikák azt mutatják, hogy olyan krízishelyzetek, mint például a Tanácsköztársaság, majd az azt követő fehérterror időszaka, illetve Erdélyben az 1918–1920 között zajló impériumváltás, majd a Goga-Cuza-kormány 1937-es hatalomra kerülése és az azt követő zsidóellenes intézkedések idején, sokkal többen keresztelkednek meg mint a kevésbé zaklatott időszakokban. 1938 januárjában a bukaresti kormány olyan rendelettel hoz, amivel felülvizsgálják a romániai zsidók állampolgárságát. Ennek következtében több mint kétszázezer zsidó veszíti el a román állampolgárságot, tehát idegenné válnak. Csak, hogy érzékeljük mindennek a társadalmi súlyát, ebben az időszakban Romániának 750 000 zsidó lakosa volt. Ebből több mint 190 000 erdélyi. Az állampolgárságukat elvesztők között több tízezer erdélyi is van. Az ekkor megkeresztelkedő erdélyiek túlnyomórészt az ún. „magyar vallásokat”, azaz a római katolikust, reformátust és az unitáriust választják. Néhányan betérnek görög keleti vagy görögkatolikus vallásúnak is. Ez a betérési hullám tart még 1939-ben is, és le is csendesülne, de 1940-ben jön a második bécsi döntés aminek következtében mintegy 165 000 észak-erdélyi zsidó visszakérül Magyarországhoz. Ennek következtében, 1940–1941-ben is történik egy emelkedés. Az érvényben lévő magyarországi zsidótörvények ellenére sokan reménykedtek abban, hogy a keresztény vallás felvétele talán mégis biztosíthat számukra valamiféle védettséget. Saját számításaim szerint, Észak-Erdélyben jóval meghaladhatta az ezret az 1940–1944 között keresztény hitre tért zsidóknak a száma.

Akik ebben a korszakban keresztelkedtek meg, később már nem mentesültek a deportálástól, ugye?

Nem, 1940–1941-ben Észak-Erdélyben is érvénybe lépnek a magyarországi zsidótörvények. A második zsidótörvény pontosan meghatározza, hogy ki tekinthető zsidónak. Csak abban az esetben mentesült valaki a rendelkezések alól, ha az áttérésére 1919 előtt került sor, vagy ha a szülei kikerestelkedtek, akkor bizonyos feltételek teljesülése mellett már az 1919–1939 közötti megkeresztelkedéseket is számításba vették.

Vagy a szülei?

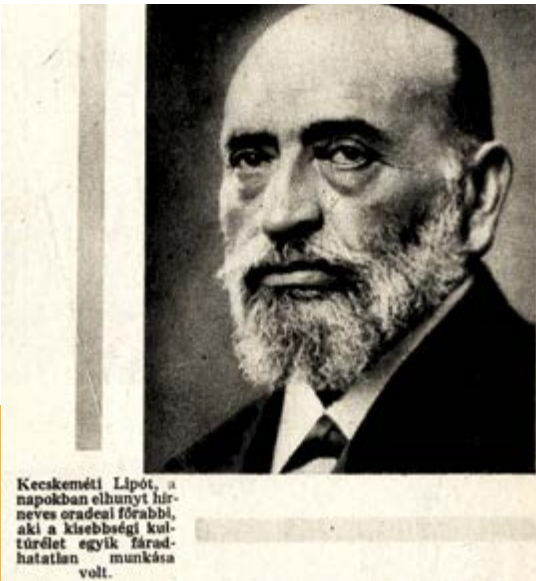
Igen. Rengeteg ága-boga van ennek a zsidótörvénynek és a benne megfogalmazott kivételeknek, ráadásul az 1941-ben elfogadott, vegyes házasságokat megtiltó ún. harmadik zsidótörvény tovább szigorított a kritériumokon. Leegyszerűsítve, azoknak a nagy része, akik 1919 után keresztelkedtek meg, nem mentesült a zsidótörvények alól. Mégis, az emberek úgy gondolták, ez egy utolsó szalmaszál, amibe bele lehet kapaszkodni. A keresztény egyházak próbálták is valamennyire védeni a betért zsidókat, függetlenül attól, hogy mikor került sor az áttérésre. A deportálásoktól viszont nem menekültek meg, a keresztény egyházak nem tudták elérni, hogy az 1939 után megkeresztelkedett zsidókat ne deportálják.

Vannak-e adatok arra vonatkozóan, hogy ebben a korszakban, 1940–41-ben, Románia felé hányan próbáltak Észak-Erdélyből átszökni? Felismerve azt a veszélyt, amit a magyar állam jelent?

Miután megtörténik a második bécsi döntés, ennek hatására 1940 szeptemberében, októberében tömegek indulnak meg mindkét irányba. Észak-Erdélyből román hivatalnokok menekülnek, vagy olyan román személyek, akik nem érezték biztonságban magukat a magyar hatóságok miatt. Általában a zsidók nem mennek Dél-Erdélybe, még akkor sem, ha tudják, hogy Magyarországon érvényben vannak a zsidótörvények. Mert tudják azt is, hogy Romániában is érvényben van egy 1940-ben meghozott úgynevezett zsidó statútum.

Nem volt nagy törvényi különbség a két ország között.

Nehéz volt eldönteni, mi a jobb választás, de a magyar anyanyelvűség, a magyar kulturális háttér azt sugallta számukra, hogy mégis Észak-Erdélyben maradjanak és ne meneküljenek román területre. S miközben zajlik egy hatalmas román népességmozgás, ugyanez megfigyelhető a másik irányból is. Dél-Erdélyből rengeteg magyar menekül Észak-Erdélybe, Magyarországra, akik számára menekülttáborok jönnek létre. Az egyik Kolozsvár mellett, Szászfe-

Kecskeméti Lipót, a napokban elhunyt hírneves oradeai főrabbi, aki a kisebbségi kultúrát egyik fardhatatlan munkása volt.

Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi portréja a Keleti Újság Képes Híradójában (1936)

nesen működött, ahol 1940 novemberében mintegy félezer ember várt a jobb sorsra. Két százalékuk zsidó volt. Egy 1941. januári adat szerint a szászfenesi, kolozsvári és a Kolozsvár közeli szamosfalvi átmeneti táborokban több mint hatszáz zsidó is tartózkodott. Ezzel nagyjából le is zárul a zsidó népeségmozgás. 1942–43-ban alig van határátlépés. A zsidók sem érzik úgy, hogy ekkor menekülni kellene. Romániában 1941 januárjában megtörténik a bukaresti pogrom, aztán a lasi-i pogrom, 41 nyarán, elkezdődnek a transznyisztriai deportálások, tehát nem igazán vonzó az ország. Igaz, ekkor már Magyarországon is történnek szörványos deportálások. 1940 őszén Máramarosból és Csíkszeredából deportálnak zsidókat. Az utóbbiakat a Szovjetunió területére dobták át a magyar hatóságok, ahol jelentős részük meghalt. 1941 tavaszán, nyarán, sőt még 1942-ben is a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság, a KEOKH összegyűjti Magyarország területéről azokat a zsidókat, akiknek rendezetlen az állampolgárságuk. Ám a KEOKH hálójába kerülnek olyanok is, akiknek már a nagyszülei is Magyarország vagy Észak-Erdély területén éltek. E két év alatt a magyar hatóságok a teljes Magyarország területéről több mint 20 ezer zsidót szednek össze, olyanokat is, akiknek több évtizede itt él a családjuk, adót fizetnek. Olyanokat is, akik az elmúlt időszakban menekültek Magyarország területére, így például a németek által feldarabolt Csehszlovákia területéről. A legnagyobb deportálási akció 1941 nyarán zajlik, amikor mintegy 16 000 Magyarországról deportált zsidót mérsárolnak le az SS-egységek és ukrán segéderők Kamenyec-Podolszkijban. Az 1940–1942 között Észak-Erdélyből deportáltak közül mintegy 4-5 ezer személy pusztult el.

Ez itthon mennyire volt köztudott?

Nem pontosan tudjuk, hogy milyen ismerettel rendelkezett erről a lakosság, ezen belül a zsidó lakosság. Magáról a kiutasításokról szörványosan tudósított a sajtó, de az áldozatok további sorsáról már nem. Viszont a levéltári dokumentumokból látjuk, hogy folyamatosan érkeznek a körlevelek a főispánokhoz, alispánokhoz, polgármesterekhez, főszolgabírókhoz, hogy írják össze a területükön élő rendezetlen az állampolgárságú zsidókat. Tehát a helyi hatóságok tudtak róla. De ez még mindig nem volt olyan szintű krízishelyzet, amitől az észak-erdélyi zsidók azt gondolták volna, hogy menekülni kell. A többség arra gondolt, hogy az állampolgársága rendben van, tehát nem veszélyeztetett. Nem tudták, mi történik azokkal, akiket elvisznek, arról nem érkeztek hírek, hogy akiket deportáltak, azokat legyilkolták. Amikor ténylegesen megkezdődnek az átszökések Romániába, az a német megszállás kezdetétől számítható, 1944. március 19-től. De még az 1944 májusának elején zajló gettósítások pillanatában is a zsidók túlnyomó többsége tétlen maradt és abban reménykedett, azzal áltatta magát, hogy ugyan elviszik, de a Dunántúlon fogják dolgoztatni. Valamilyen mértékű veszélyérzet volt, de a túlnyomó többségük mégsem választotta azt, hogy átszökjön a határon. Rizikós volt, megtörténhetett az, hogy elfogják őket a román hatóságok. Ami a román hatóságokat illeti, sokszor előfordult, hogy szemet hunytak az átszökések felett, vagy lefizették őket. Megközelítőleg négyezer zsidó tudott átszökni Észak-Erdélyből. Nagy részük Arad, Belényes, Gyanta, Torda, Segesvár, Brassó környékén kelt át a határon. Megvoltak azok a pontok, ahova a segítők pénzért elvitték őket, a másik oldalon várták őket román parasztok, akik ugyancsak pénzért tovább segítettek. Kialakult ennek egy rendszere. Akik Kolozsvár környékén szöktek át, az első állomásuk Torda volt, ahol ismerősöknél, rokonoknál húzódtak meg, később Bukarest felé vették az irányt. A Bukarestbe eljutott személyek közül sokan Palesztinába távoztak.

43

Lépjünk vissza az időben. Amiről kevesebbet beszélünk, hogy a két világháború között az erdélyi, partiumi zsidóságot a román hatóságok megpróbálták a magyar kultúrából visszaszorítani.

Igen, ott volt a kérdés: mit kezdjen a román állam egy szinte 200 ezer fős zsidó népességgel, amely a magyar kulturális-gazdasági infrastruktúrát erősíti? Ez a kérdés más régiók zsidó közösségére is érvényes volt. Amikor megszületik Nagy-Románia, az ország etnikailag, vallásilag heterogén, bizonyos értelemben hasonlít az akkor megszülető Lengyel-

országhoz. Nagy-Románia népességének egyharmadát nem román népcsoportok alkották, és ebbe tartoztak a zsidók is. Erdély, Bukovina, Besszarábia és Dél-Dobruzsza azok a területek, amelyek Romániához kerülnek, és ezekben a régiókban eltérő kulturális hátterű zsidó népesség élt. Dobruzsáról nincs miért külön beszélni, mert ott pár ezer zsidó élt. De ha keletről jövünk nyugat felé, az első terület Besszarábia, ahol egy tradicionális és vallási értelemben nagyon konzervatív zsidó közösség élt. Ugyanakkor volt egy erős politikai szervezetségük is. A szocialista irányultságú Bund párt a cári Oroszországban sok helyen megjelent, nyilván Besszarábiában is. Nyelvi szempontból a jiddis volt a domináns, mellette ismerték az orosz és a román.

Oroszországban és a Nagy-Románia előtti Romániában a zsidók emancipációja megkésett volt, idegennek számítottak. Ennek következtében Besszarábia zsidó lakossága nem integrálódott annyira a keresztény társadalomba, megőrizte különállóságát. Nagy-Románia időszakában is, ugyanúgy, mint Erdélynél, a besszarábiai zsidók román integrációja nagyon lassan történik. Következő állomásunk Bukovina. Bukovina korábban az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, ott egészen más zsidó népességről beszélünk. A romániai régiók között Bukovina az egyik legkisebb zsidó szempontból, itt a zsidók száma nem éri el a százszázalékos sem, de városiasodtak, jiddist vagy németet beszélnek, és az ő esetükben korai emancipációról beszélünk. Már a 19. század közepén megkapják az egyenjogúságot úgy, mint az erdélyi zsidók. Rendelkeznek erős polgári réteggel, gazdaságilag is erősebbek, mint a besszarábiaiak. Erdélyben szintén egy korábban emancipált zsidó közösséget találunk, amely magyar kultúrájú, és tagjai közül nagyon sokan magyar identitásúak. Tehát Nagy-Románia kormányai nem homogén, összetett zsidó közösséggel állnak szemben. Aminek következtében az állam zsidókkal szemben alkalmazott politikája különbözik régióként. Ó-Romániában azt várják el a zsidóktól, hogy románosodjanak el, kulturálisan románokká váljanak. Ez többé-kevésbé a Bukarest környéki, s az olténiai munténiai zsidók esetében meg is valósul. Ez utóbbi egy vallásilag kevésbé konzervatív közösség, a román kultúrának rengeteg zsidó származású személyt adnak.

A névváltoztatás ott is ugyanúgy lezajlik?

Igen, de nem olyan arányú, mint a magyar zsidók esetében. Moldvában hagyományosabb kisvárosi zsidó közösségekről beszélünk, ott továbbra is őrzik a jiddist, de ott is tapasztalható egy erőteljes románosodás. A többi területen a román állam hagy-

ja a zsidó közösségeket, hogy megszervezzék magukat politikailag. A romániai zsidó párt alapítói erdélyi, besszarábiai és bukovinai zsidók. A román állam hagyja a cionista, modern zsidó nemzeti mozgalom kibontakozását is, és támogatja a zsidók leválását Erdély esetében a magyarokról. A szándéka ezzel gyengíteni a magyar gazdasági-kulturális pozíciókat, és a magyarok számbeli arányát. Ez meg is mutatkozik majd a népszámláláskor 1930-ban. Ekkor már mérnek etnikai adatokat is. Igaz, a népszámlálás előtt érvényesül egy erős hatósági nyomás a zsidókra nézve, hogy etnikailag zsidónak vallják magukat, illetve sok esetben a népszámláló biztosok önhatalmúlag zsidóként regisztrálják az izraelita vallású személyeket. Az erdélyi zsidók 93%-a zsidó etnikumúnak vallja magát. Ugyanakkor az a román törekvés, hogy a zsidókat eltávolítsa a magyar kisebbségtől, csak részben teljesül be. Az erdélyi zsidók túlnyomó többsége továbbra is megmarad magyar kultúrájúnak és magyar anyanyelvűnek. Nyilván 20 év nem is elég arra, hogy nyelvváltás következzen be, főleg úgy, ha ez külső nyomásra történik, s nem organikus folyamatról beszélünk. Viszont amit elér a román állam, az az, hogy egyre több zsidó kezd magáról etnikai értelemben is zsidóként gondolkodni. Sok zsidót elmozdítanak a teljes magyar identitástól a kettős identitás felé, erőteljesen megjelenik a zsidó komponens is az identitástudatban vagy az önzonosításban.

Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy vallásosabbaká váltak?

Nem, ez nem kapcsolódik össze. De Erdélyben, illetve a többi csatolt régióban, Besszarábiában, Bukovinában a legerősebb a cionista mozgalom a két világháború között. Innen vándorolnak ki a legtöbben Palesztinába. Ekkor ez még nem tömeges kivándorlás, amúgy sem könnyű kivándorolni oda, mert a britek – Palesztina brit ellenőrzés alatt állt – korlátozzák a bevándorlást. Romániára évi pár száz engedélyt bocsájtottak ki, azt kellett a cionista szervezetek szétosztásuk. Emellett volt illegális kivándorlás is, ki ahogy tudott, útlevelet szerzett, turistaként odautazott, s nem jött vissza. A két világháború között mintegy 17 000 zsidó alijázott Romániából Palesztinába. Közülük 4000–5000 lehetett erdélyi. Azok körében is megerősödik a cionizmus, akik itt hon maradnak. Nem feltétlenül válnak cionistákká, viszont a nemzeti mozgalom hatására megerősödik az etnikai tudatuk, a zsidó tudatuk. Úgyhogy ha az erdélyi zsidókat identitás, önzonosítás szempontjából akarnánk kategorizálni, azt mondhatjuk, hogy a 30-as évek végére az erdélyi zsidók több mint felében beindult valamiféle identitásváltási folyamat, az önzonosítás-tudatban a zsidó komponens megerős-

södött. Egyénekenként változott, hogy mennyire, de mindvégig megmarad bennük a magyar kultúrához való kötődés. Ez jelentheti a színházlátogatási szokásokat, hogy továbbra is a magyar színházak előadásait látogatják. Vagy a mecenatúra területén, továbbra is a magyar irodalmat, a magyar művészetet támogatják a nagyvállalkozók, a zsidó gazdasági szereplők. Ugyanígy vizsgálható, hogy megváltoznak-e az emberek közötti kapcsolathálók, a zsidó társadalmi elit megtartja-e magyar társadalmi kapcsolatait? Vagy elkülönül, esetleg román kapcsolatokat keres. Az látszik, hogy megmaradnak a magyar hálózatok, illetve a házassági szokások is a korábbi mintákat követik. Ez utóbbira Kolozsvárra nézve vannak adataim a 30-as évekről. Ekkorra Romániában és ezen belül Erdélyben is megerősödik mind a román, mind a magyar antiszemitizmus. A zsidók körében a vegyes házasságok aránya, ahogy közeledünk a 30-as évek vége felé, csökkenő tendenciát mutat. Egyre kevesebben választanak keresztény házastársat maguknak.

Nem fordítva történt, hogy a keresztény nem igazán mer, vagy akar zsidó házastársat?

Nyilván, de az is látszik, a legkevésbé a magyar házastársak aránya csökken a zsidó vegyes házasságokban. Ami ugyancsak azt mutatja, hogy továbbra is megmarad a magyar integrációs pálya és a kisebbségi magyar társadalmi beágyazódottság, miközben a 30-as évek végére már nincs német házastárs, és román is alig van.

1945 után számban drasztikusan megfogyatkozott az erdélyi, partiumi, tágabb értelemben a romániai zsidó közösség. Miként befolyásolja ez az identitásukat? Ugye, sokan rejtették a zsidó mivoltukat, akár a gyermekeik előtt is, legalábbis nem beszéltek róla.

Ez a holokauszt traumája, a kiábrándulás a keresztény népességből, vagy mondhatom így, a magyar társadalomból, ami többfajta reakciót váltott ki. És igen, ez volt az egyik, a teljes felejtés. Sokan azt választották hazatérve, hogy nem beszélnek arról, mi történt velük. Még a családon belül sem. Úgy nőnek fel gyerekek, generációk, hogy igazából azt sem tudják, zsidó származásúak. Nem beszélve arról, min mentek keresztül a deportálás, a koncentrációs táborok idején a szüleik. Tehát van egyfajta hallgatás. Másrészt, vannak, akik beszélnek a múltrol, és mindemellett megpróbálnak új életet kezdeni. Akár úgy, hogy a korábbi magyar integrációs pályáját feladják és román társadalmi kapcsolatokat keresnek, például románul taníttatják a gyerekeiket.

Ez a váltás névhasználatban is megjelent?

Igen, többen próbálták elrománosítani a nevüket, román nevet venni fel, s van, aki hazatérése után többé nem használja a magyar nyelvet sem, csak románul hajlandó beszélni. Vannak olyanok is, akik továbbra is magyar közegben maradnak, a zsidó identitásukat felvállalva, magyarnak is tekintve magukat próbálnak boldogulni. Ott van Gáll Ernő kolozsvári filozófus példája, aki a kettős kisebbség fogalmával írta le az erdélyi magyar kötődésű zsidók helyzetét. Szerinte, ők úgy is kisebbségek, mint magyarok a román államban, s kisebbségek úgy is, mint zsidók a román államban, de a magyar kisebbségen belül is. A túlélők jelentős része nem találja itthon a helyét, és alijázik Izraelbe. Ők azok, akik az 50-es, 60-as, 70-es években erős magyar nyelvű társasági élet működtetnek Tel-Avivban, Haifában, Jeruzsálemben. 1948-ban Marton Ernőék újraindítják az 1940-ben betiltott kolozsvári *Új Keletet* Tel-Avivban. Magyar nyelvű kulturális életet élnek, színelőadásokat rendeznek. Tucatnyi magyar nyelvű napilap, heti- és havilap jelenik meg egészen a 70-es évekig Izraelben, különböző ideológiák mentén. Vannak baloldali lapok, jobboldali magyar nyelvű lapok. Viszont ahogy felnövekszik a második és harmadik generáció, végbemegy egy erőteljes magyar nyelvvesztés, a magyar kulturális érdeklődés egyre inkább mérséklődik. Ma már szűk az a magyar nyelvű izraeli népesség, amely még tartja a kapcsolatot Erdéllyel. Magyarország esete más, hiszen ott jelenleg is nagyobb a zsidó közösség, előbb a magyarországi, izraeli magyar-zsidó kapcsolatrendszer.

Érdekes, hogy alig száz év alatt, hány fordulatot vesz az identitása ennek a közösségnek, 1840-től 1945 utánig.

Ennek a száz évnek megvannak a maga kulcsmomentumai. Az első világháború törést okoz az erdélyi zsidó társadalomban, új állam határai közé kerülnek, kettős kisebbségi létbe, lásd Gáll Ernőnek a kettős kisebbség meghatározását.

Aztán a második bécsi döntés után két részre szakad az erdélyi zsidóság, az észak-erdélyiek a magyar holokauszt áldozataivá válnak, miközben a dél-erdélyi zsidók túlnyomó többsége megmenekül. Voltak deportálási tervek arra nézve, hogy a dél-erdélyieket is deportálják a németek által működtetett lengyelországi táborba, Belzecbe, de ezt az utolsó pillanatban, 1942 őszén Ion Antonescu leállítja. Gyakorlatilag a dél-erdélyi zsidók túlnyomó többsége megmenekül, igaz, nem mind. Negyvenkétezer fős közösségről beszélünk, és közülük 1000–2000 körüli személy az, aki a romániai holokauszt áldo-

zatává válik, többségük úgy, hogy deportálják őket Transznisztríába. Nem volt szisztematikus deportálás Dél-Erdélyből, ezek egyedi esetek, akiket valamilyen oknál fogva elvisznek a román hatóságok. A holokausztot követően az eltérő traumák, az eltérő tapasztalatok miatt más irányt is vesz a két erdélyi régió zsidó közösségének az útja. A dél-erdélyi zsidó közösségekben erősebbé válik az elrománosodási folyamat. Sokkal hamarabb kezdődik el és sokkal erőteljesebb, hiszen annak ellenére, hogy úgy élték át a '40-es éveket, hogy jogfosztásban éltek, gazdaságilag kisémmizték őket, a férfiak jelentős részét pedig elvitték román munkaszolgálatos századokba, mégis túléltek. Nem traumatizálódott olyan mértékben ez a zsidó közösség, hogy legyen oka teljesen elfordulni a román népeiségtől. Miközben ezzel szemben áll az észak-erdélyi példa, ahol a magyar hatóságok gyakorlatilag megsemmisítették a zsidó közösséget, és ehhez a magyar lakosság is asszisztált. Nagyon kevesen voltak, akik próbáltak segíteni, a legtöbben elfordították a fejüket, viszont sokan voltak, akik profitáltak, feljelentettek. Ez egy eltérő, mondhatni, ellentétes tapasztalat. A következő fordulópont '44, amikor az észak-erdélyi zsidókból

mintegy 125 000–130 000 személy a holokauszt áldozatává válik, majd a kommunista hatalomváltás és a túlélők emigrációja, az alijázás megindulása.

Az antiszemitizmusnak voltak regionális jellegzetességei?

Igen. Az Osztrák–Magyar Monarchia örökségét magával hozó erdélyi zsidók 1917-ig, tehát az első világháború közepéig nem nagyon tapasztalták meg azt, hogy mi a fizikai antiszemitizmus. Nem tapasztalták meg azt, hogy mit jelentenek a pogromok, mit jelent az, amikor a keresztény szomszédok, a keresztény lakosok megtámadják a házaikat, az üzleteiket, gyilkolnak. Ami múltbeli tapasztalata volt ilyen téren az erdélyi zsidóknak, az a tisztaeszlári vérvád az 1880-as évek elején, ekkor több magyarországi településen is pogromok zajlanak. Ez részben elérkezik Erdélybe is, de nem válik tömeges jelenséggé. A Monarchia korára azt lehet mondani, hogy az antiszemitizmust az erdélyi zsidók, ha meg is tapasztalják, inkább a sajtóból olvassák, de ezek sem voltak annyira elterjedtek, mint a Román Királyságban vagy a cári Oroszországban. Ez változik meg az első világháborúval, amikor Magyarország területén is felerősödik az antiszemitizmus. A zsidókat hadi uzsorával vádolják, a zsidó férfiakat pedig azzal, hogy kivonják magukat a katonai szolgálat alól. Erre jelenik meg reflexióként 1941-ben a magyar hadviselt zsidók aranyalbuma, ahol tételesen felsorolják, hány tiszt, zsidó katona vett részt az első világháborúban. Az impériumváltással új helyzetbe kerül az erdélyi zsidó közösség is. Romániának van egy erős antiszemita hagyománya, ami átgyűrűzik Erdélybe is. Kétfajta antiszemitizmusról kell beszélni, egyrészt van a román részről megmutatkozó antiszemitizmus, amely Erdélyben is fizikai formában jelentkezik. Már a '20-as évek elején elkezdődnek az egyetemi városokban, elsősorban Kolozsvárról beszélünk, kisebb részben Váradról, a zsidó diákok elleni atrocitások. Ekkorra a magyar diákokat is megpróbálják kiszorítani az egyetemekről. A román, vagy ha úgy tetszik, a keresztény diákok nem engedik be zsidó társaikat az órákra. Aki bemegy, azt megverik, kirakják, nem engedik vizsgázni, fizikailag megakadályozzák, hogy a zsidók bemenjenek a vizsgákra. Utcai randalírozásokra kerül sor. Ennek a kicsúcsozódása 1927 decembere, amikor Nagyváradon megtartják a keresztény román diákok országos kongresszusát, amire az ország minden részéből érkeznek román diákok. Sokakat zsidók házába szállásolnak el. A diákkongresszuson számos követelést fogalmaznak meg a román kormány felé, például azt, hogy javítsák a diákszállásokon az életkörülményeket. Tehát olyan követeléseket is, amelyek nem függenek össze a zsidó diákokkal, de közben követelik azt

A nagyváradai neológ zsinagóga megrongált belső tere a román diákok pogromja után

is, hogy vezessék be az egyetemi numerus clausust, azaz korlátozzák a zsidó diákoknak a számát. Mindeközben a diákok zsidókat támadnak meg, vagy zsidónak kinéző személyeket, zsidó üzletek ablakait törik be, zsinagógákat rongálnak meg. Majd amikor felülnek a vonatra és elindulnak hazafele, egy-egy állomáson leszállva, az adott településen ismét randalíroznak, Csucsán, Bánffyhunyon. Kolozsváron is megáll a vonat, ekkor már a diákok éhesek, de a román hatóságok nem adnak nekik élelmet, vizet. Bevonulnak a városközpontig, és amerre járnak, fosztogatnak, törnek-zúznak, a Horea úti zsinagógába betörnek.

A karhatalom mindvégig tolerálja ezt?

Igen, Kolozsváron ugyan ki van vezényelve a helyőrség is, de nem avatkoznak közbe. Az elején hagyják, hogy tomboljanak a diákok, aztán visszaszorítják őket a pályaudvarra, és elindítják a vonatokat. Ezek az események későbbi állomásokon is megismétlődnek. Az esetből nemzetközi botrány lesz, a nemzetközi zsidó szervezetek számon kérik a román kormányt, a világsajtó tele van tudósításokkal.

Egy másik példa a máramarosi Borsa, ahol a zsidók aránya magas. Ráadásul ez egy hagyományhű, konzervatív vallásos zsidó közösség. 1930-ban, a helyi pap, Andrei Berindei és a Vasgárda feltüzeli a lakosságot, amelyik megtámadja a zsidók házait, rengeteg épületet felgyújtanak. Közel 2500 zsidó válik földönfutóvá.

Említette, hogy az antiszemitizmus fő táptalaja a sajtó volt Erdélyben is.

Román részről az antiszemita sajtótermékeket máramarosi román nyelvű, vagy szatmári román nyelvű lapok jelentik, ezekben napi szinten folyt a zsidók elleni uszítás. Magyar részről ugyancsak megjelennek antiszemita cikkek. A klasszikus példa a *Magyar Kisebbség*, amely egyébként nem volt antiszemita lap, az Országos Magyar Pártnak volt a kéthetente megjelenő színvonalas kiadványa, benne kisebbségjogi vonatkozású tanulmányokkal. 1925-ben közlik egy katolikus pap véleménycikkét, amelynek röviden összefoglalva az a lényege, hogy az erdélyi zsidók uralják a magyar kisebbség gazdasági és kulturális életét, valamint, miután Erdély Romániához került, elfordultak a magyaroktól, elárulták a magyarokat, emiatt ki kell őket zárni a kisebbségi közéletből. Ez a cikk magyar körökben is

felháborodást vált ki, válaszcikkek érkeznek rá, ám jelzi, hogy az erdélyi magyar társadalmi elit egy része antiszemita irányba tolódik el. Időnként megjelennek más sajtótermékekben is zsidóellenes cikkek. Az igazi fordulatot ebbe az irányba a Nagyváradon alapított *Erdélyi Lapok* jelenti. 1932-ben indul, erőteljesen köthető a római katolikus és kisebb részben református egyházhoz. Ez a lap gyakran közöl antiszemita cikkeket, majd amikor Hitler hatalomra kerül Németországban, folyamatosan tudósít Hitler intézkedéseiről, napirenden tartja a zsidó kérdést. A lap 1944-ig jelenik meg, a 40-es évekre, majd a holokauszt idejére egyre inkább fokozódik antiszemita hangvétele. Tehát magyar részről kezdetben a sajtóusztításokban merül ki a zsidóellenesség. Amit kevésbé tudunk megfogni, az a társadalmi szinten tapasztalható zsidóellenesség. Feltételezhetjük, ez is erősödőben van a 30-as években, közeledve a 40-es évekre.

A korszakot vizsgálva milyen forrásokra tud a kutató támaszkodni, milyen módszerekkel lehet kutatni?

Nyilván a sajtó fontos forrás, de nem elégséges. A sajtó csak egy olvasata a történelemnek, de nem föltétlenül vagy nem mindig megbízható. Korszaktól függően az oral history is opció, ennek van egy időkorlátja. Ez ma már csak az 1940-es évekre, s a kommunista időszakra érvényes. De vannak egodokumentumok, azaz visszaemlékezések, naplók, önéletrészek, valamint a levéltári dokumentumok. Ez utóbbiak esetében tudatosítani kell, hogy a levéltári dokumentumok túlnyomó többsége a magyar vagy a román állami szervek, állami intézmények nézőpontját érvényesíti, ami egy külső nézőpont. Zsidó levéltári dokumentum viszonylag kevés van, a holokauszt alatt az észak-erdélyi zsidó hitközségek iratanyaga megsemmisült. Ezért amikor az erdélyi zsidók történetét akarjuk megírni, akkor elsősorban külső forrásokat tudunk felhasználni, ami korlátozza a mozgásterünket is. Hangsúlyosan kell figyelni arra, hogy ahol van belső zsidó forrás, hitközségi jegyzőkönyvek, anyakönyvek, egyéb hitközségi dokumentumok, azokat is használjuk, hogy valamennyire tudjuk kiegyensúlyozni ezt a fajta eltérést. Nyilván a hatósági irattermelésből a zsidó életvilág számos aspektusát tudjuk rekonstruálni, értve ez alatt a társadalmi rétegződést, a demográfiai helyzetet, a jogi státuszt, a jogfosztás és a kirekesztés különböző állomásait, a kulturális életet, az épített örökséget.

KÉRDEZETT: SZŰCS LÁSZLÓ

„s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj”¹

A POKET Publishing 2019-ben még a Sztalker csoporttal együttműködve jelentette meg könyveit, olyan formabontó módon, melyet a 21. századi irodalmi élet és terjesztői gyakorlat előtti időkben nehezen lehetett volna elképzelni: használt automatákba helyezte kisméretű, zsebkönyves kiadásait. Első lendületben klasszikus magyar, majd világirodalmi művek jelentek meg ennek égisze alatt, viszont hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a formátum tökéletes módja lenne a kortárs irodalom terjesztésének, hisz szokatlan tálalási módja is rezonál a korszakalkotó művekkel. Csakhogy itt nem állt meg a kategóriák és műfajok terjeszkedése: mára már a repertoár részét képezik pszichológiai előadások, addig ki nem adott irodalmi naplók, levelezések, antológiák, viszont a szóban forgó kötethez legközelebb álló kiadás a *Színház a világ* címet viseli: papírlapok fogásából kiszakadó, élő történetet képes ugyanis alkotni. Intermediális kötet, mondhatni, a történetek teljességét akkor kaphatjuk meg, ha követjük utasításait: bizony, el kell bandukolni a megadott helyre, szépen leülni a padra... és ott olvasni. Vagy hallgatni, mivel hangoskönyvként is elérhető volt a szöveg. Valami mégis képes lenne kimozdítani az olvasót még a legkényelmesebb foteljéből is?

Hasonlóra törekszik a Radnóti halálának 80. évfordulójára megjelent kötet, mely Juhász Anna, Telegdi-Kovács Zsuzsa és Szabados Gabriella szerkesztésében jelent meg tavaly, november 9-én. A létrehozott zsebkönyv egy olyan megközelítésből nyúl hozzá a tragikusan korán elhunyt, ám halhatatlanná lett magyar költő, a mai és az akkori világ emlékeztetéséhez, mely egyszerre irodalmi topográfia, helytörténet, irodalomtörténet, de legfőképpen életrajz. A főváros és Radnóti életének, történetének jó értelemben történő összemosása, elegyítése. Valós irodalmi séta.

Az alapelképzelés szerint összegyűjtötték mindazokat a helyeket, ahol Radnóti egykoron megfordult, életének, barátainak fontos helyszíneit felsorolják, szobrokból, sorstársainak emlékéből sétát kreálnak a pókfonta, kesze-kusza pontok hálójából. Az olvasó így egyszerre érzékeli a jelen világ poros,

NAGY DÓRA-KATA (2001, Nagyszalonta) fordító és fényképész, a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti kar Többszempontú és multikulturalitás programján végzős mesteris hallgató.

benzingözös utcáit, málló vakolatú épületeit, viszont ebbe a hétköznapiba a repedéseken, fénypontokon keresztül bekúszik Radnóti megfényezett kultusza, fájdalmas életútjának budapesti pontjain a mai ember megállva könnyen rezonál a költő sorain túl sorsára is.

A vázat kiegészítő, kitöltő történetek, „meggyónások” teszik még relevánsabbá a kötetet. 11 mai szerző lett felkérve arra, hogy *Az én Radnótim* címszó

¹ Radnóti Miklós: *Mint a bika*. Újhold, Szeged, 1935, 4. old.

alatt írjanak arról, mi ébred fel bennük a költő nevének hallatán. A névlistában találunk tanárt, irodalomtörténészt, költőt, író, színésznőt, teológust. Kapunk így reflektálást, fiktív levelet, Radnóti híres sorainak összeollózásából és annak kiegészítéséből, arra „válaszolásokból” verset, Gryllus Dánieltől elbeszélést az első Radnóti-dalról, mely igazából teljes valójában az első Kaláka-dal volt, de a parafrázison túl van itt pár róla, hozzá írt vers is, ahogy néhány vers- és lélektani elemzés is.

Mit ad még ez az ötletes kötet? Radnóti életének helyszíneiről rövid, lényegretörő leírást. Töredékeket Radnóti levelezéséből, verseiből, naplójából s nem utolsó sorban fontos fényképeket róla. Ahogy boldog, ahogy elhivatott, komoly fejjel ül az asztalnál, ahogy barátai társaságában mulat, megmutatja arcát. Azt, amelyiket az iskolapadban ülve nem láthat az ember. Amelyiket csak úgy érthetünk meg, ha mi magunk is osztozunk az életében, tanúi leszünk annak, amikor örült és amikor kétségek kínozták. Hogyha felismerjük, hogy az ő élete mennyire hasonlít a miénkére. Bármelyikünkére. Mert az ő élete csak ott és abban a pillanatban áll meg a ma emberére hasonlítani, amikor elhurcolják. Amikor identitását nem ő, nem saját maga határozza meg, hanem az állam maszkja mögé bújó barbárok úgy döntenek, ahogy. Ahogyan ismerjük, s mégsem tud-

juk feldolgozni, elfogadni, hogy ez így megtörténhetett. 80 évvel ezelőtt nem csak az egyik legnagyobb magyar költő vesztette el életét, hanem sorstársai tízezrei. Budapesten vagy Nagyváradon, ahol Radnóti féltestvére, Erdélyi Ágnes is élt. Ő szintén időnek előtte, gettóban, majd haláltáborban végezte. Egyúttal őket is bemutatja ez a kötet, arctalanul is mementót állít, hiszen ők még inkább egyszerű, hétköznapi emberek voltak, leveleztek, mulattak, tanultak, céljaik és küldetéseik voltak, hű állampolgárokként akartak élni, tervezték jövőjüket, de sanyarú módon ezeket a terveket már nem teljesíthették be.

Múgonddal kiválogatott versek vezetik át az olvasót egyik budapesti helyszínről a másikra, miközben egy igen színes szerzőgárda nyújt át neki reflexiókat, olvasatokat. Így válik a Radnótira emlékező, életéről és költészetéről értekező könyvek között kiemelkedővé ez a kötet, mely szükségszerű emlékező aktusain keresztül emeli kortársunkká Radnótit.

NAGY DÓRA KATA

(„Mindig rohantam az uccán” Radnóti Miklós
Budapestje – POKET Publishing, Budapest, 2024)

Amikor az esztétikum közszolgálat

Prizma, kaleidoszkóp. Tompa Andrea regényei kapcsán mindig erre a két dologra asszociálok. Egyetlen tárgy, számtalan variáció, szertefutó sugarak, vetülő árnyékok. Az önmagáért lévő esztétikum itt jó értelemben vett közszolgálat lesz, ki van kiáltva, hogy a szavak ölnek, aztán a nyelv félre van állítva, mert kevésnek bizonyul. Amitől hol eláll a lélegzet, hol fulladozunk. És minden meg van komponálva, van cél, van fokozás, van katarzis.

A *Sokszor nem halunk meg* nagy léptékű mű, hagyni kell időt a feldolgozására, a történet szála számtalan irányba terjednek szét, nem beszélve arról, hogy Tompa Andrea a leggyötrőbb, legsúlyosabb trauma-gócokat célozza, újra. Előző regényeinek is központi eleme volt a szembenézésre, a kollektív és az egyéni feldolgozásra való sürgetés. Közösségi és egyéni kínokat feszeget: népirtás, világháború, identitáskeresés, halálvágy, a nyelv korlátai, az elhallgatás, az elhallgatást feszegető belső vívódás és feszültség, az elmondhatatlan, elfojtott trauma felszínre kerülésének hátborzongató mikéntje. Bármennyire is fájdalmas, így lehet esélyünk a gyógyulásra.

Kíméletesebb talán, mint az első megjelent könyve *A hóhér háza*, viszont ráérősebb, lassúbb, hosszan merevíti ki a kint, a lappangó árnyékot, amitől nem szabadul sem a közösség, sem az egyén. *A hóhér háza* egymondatos, áradó fejezetei egzaltált csapongással az időben, a generációk megéléseiben, mint a lobot vetett tűz, egyfajta aktív jelenlétet követelnek, perzselnek, provokálnak. A későbbi regényei, legyenek azok Kolozsvár-regények, kordokumentumokat és történelmi kulisszákat hűen mozgató, mégis a fikció terét sokféleképpen és termékenyen kiépíteni képes mikro-történetekbe és egyéni sorsokba, tragédiákba, trau-

¹ Lásd erről többek között: Boka László: Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában. *REGIO*, 31. évf., 2023, 2. szám (augusztus) 3–36.; Visy Beatrix: Színre vitt sors. *Élet és Irodalom*, 67. évf., 25. szám, 2023. június 23; illetve Balázs Imre József: Fél száz év Tompa Andrea-hangon. *Szabadság*, 2023. 06. és: <http://szabadsag.ro/-/7m-e-r-f-o-l-d-felszaz-ev-tompa-andrea-hangon>

VANYOVSZKI (SZALÓK) CECÍLIA (Nagyvárad, 1982) magyartanár, a Partiumi Keresztény Egyetem mesterszakos hallgatója. Korábban a Partium Rádió munkatársa volt, jelenleg Nagyváradon tanárként dolgozik.

mákba bepillantást engedő, azokat sajátosan újdokumentarista egzaktussággal ábrázoló regények, színre vitt sorsok mentén teremtett légkörükkel lebilincseltek az olvasókat az utóbbi másfél évtizedben.¹ A *Sokszor nem halunk meg* közel hatszáz oldalon keresztül, látszólag nyugodtabb, hömpölygő alaposággal vezet rá a gyanútlan olvasót a lét és a történelem leggyötrőbb kérdéseire, az emberi lét olykor józanésszel kibírhatatlan terheire.

Elindulunk egy egyszerű, szegény pár konyhájából, mintha semmi más dolgunk nem volna 2025-ben, mint végignézni a képszerű narrációnak köszönhetően, ahogyan Feri farag, kiságyat eszkábál, szemlélni, ahogyan Erzsi, a gazdaasszony boldogul a háború nincstelenségében a konyhai teendőkkal, miközben lassan megtanulunk kukoricakenyeret sütni, használt ágyneműből férfialsót varrni. A baba sorsa persze szomorú téma, de ugye minden jól alakul, ezt Erzsi le is írja egy füzetbe, egy gyermektelen pár és egy valószínűleg árva kislány egymásra talál. Akár békeidő is lehetne, a kis szegényes lakás egy buborék, azon kívül történnek a dolgok, amiket nem is értünk teljesen, nem is érnek igazán el hozzánk. Ez a hosszú oldalakon át kimerevített, valamilyen szinten biztonságos otthon aztán lassan kénytelen nyitni, szélesíteni az optikát: Matyiból Matild lesz, majd Tilda, a csecsemő megnő, öntudatra ébred és onnan már nem menekülünk, Oidipusz tragédiájánál kötünk ki, át kell élnünk, fel kell dolgoznunk. Nincs megúszás.

Nem állítanám, hogy bölcsésznek vagy színházi szakembernek kell lenni ahhoz, hogy a köny-

A kötet borítója

vet minden ízében élvezhessük, de ezen a regényen igenis látszik, érződik, hogy színházi szakember írta. Tompa Andrea alapos, amikor munkáról van szó, ez tagadhatatlan, viszont megdolgoztatja az olvasót is, elmeríti e választott világban, nem csak az ismerni vélt nagybetűs történelem kulisszáiban. Már a regény címével is próbára teszi az elmét, ismét remek játékot élvezhetünk a nyelvvel, nyelvekkel, nyelvjárásokkal. Csakhogy mindez nem játék, még csak nem is tiszta művészet, újra a közszolgálat szót kell, hogy használjam. Mintha küldetéstudata lenne, megkeresni a fel nem dolgozott, be nem mutatott kollektív és egyéni traumákat. Ezúttal egy erdélyi holokauszt történetbe csöppenünk, a túlélők sorsa a diktatúrában folytatódik, tehát történeti keretbe ágyazódik minden, viszont enélkül a keret nélkül is megállná a helyét a másik fontos téma, az örökbefogadott emberek identitáskeresése. Az örökbefogadó szülők vívódásai remekül felépítettek, megkomponáltak, mindig a gyermek korához mérték, a féltett baba természetesen még örömforrás is, az öntudatra ébredt kamasz már

keserű perceket okoz azoknak, akiket édesanyának és édesapának hív.

Távolságtartó a narrátor, nem is tud mindent, olykor úgy tűnik, mi is többet tudunk, mint ő vagy maguk a szereplők, jelen időben vagyunk, tapogatózunk, találgatjuk, hová vitték azokat az embereket, nincs kimondva hosszú oldalakon keresztül ugyanis a tény sem, hogy zsidók, talán visszajönnek, nem lehet igaz minden borzalom, amit pletykálnak, különben is a gyerekről gondoskodni kell, ez az egyedüli biztos pont. A narráció tehát folyamatos hiányérzettel operál, erre épít, nem adja meg a teljesség érzetét, a repedésekből, a résekből, a befogadói megértés töredékes voltából, a folytonosság narratív hiányaiból áll össze ez a kaleidoszkopikus világ, ami ráadásul szét is eshet a következő lapok bármelyikén, így nem lesz esélyünk sem arra, hogy egy mély seb begyógyuljon, begyógyulhasson. Az ipari céltudatossággal véghezvitt népiirtástól nem tekinthetünk el, mindez megtörtént, igaz volt, ránk vetül és velünk él, ez az igazság társul szegődik azokhoz, akik nyitott szemmel és szívvel járnak. Felelősséget ró ránk, ha akarjuk, ha nem akarjuk.

Nem csupán Tompa Andrea ötödik regényét, a *Sokszor nem halunk meg* címűt gondolom a kortárs magyar próza Erdély-vonulatának egyik legsikerültebb, legerőteljesebb könyvének, hanem már reménykedem a következőben is, mert a regény lapjait olvasva éreztem, hogy habár minden előző regényében is nagyon erőteljes kérdés volt a női sorsok mibenléte, vagyis a többes kisebbségi léthelyzet, ebben a regényében merészkedett talán a legmeszebb az alkotó. A főszereplő Tilda, női és férfi szerepeket is játszik a színpadon, egy adott alkalommal pedig egy papírmásé figura kapcsán gondolkodik a nemekről. Egy figuráról, akinek nincs neve, vagy lehet még belőle férfi is, nő is. Incselkedő gondolat ez, hogy a mindennapi életünket mennyire határozza meg, hogy nőként vagy férfiként élünk, milyen konvenciók kötnek, bilincselnek meg, és melyek azok a pillanatok, amikor egyszerűen csak emberek vagyunk. Azok szeretnénk maradni. A könyv egyik legfőbb mondata, tanulsága is épp ezért az, hogy „aki megérti önmagát, a saját sorsát, az megmenti a világot.” A jó irodalom legfőbb ismérvét, a katarzis által az önmagunkra ébredést Tompa Andrea vaskos könyvéből, a könyve révén ismerhetjük fel, de csak tudatos, önmagunkon való munkában teljesíthetjük azt ki.

SZALÓK CECÍLIA

(Tompa Andrea: *Sokszor nem halunk meg*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2023)

Lányok balra, fiúk jobbra, avagy kortársunk, Arisztophanész

Stílszerűen, Nőnapon mutatta be a Nagyváradi Szigligeti Társulat Matei Vişniec *Szerelmem, Lüszisztraté* című Arisztophanész-átiratát Anca Bradu rendezésében: az ókori vígjátékban néhány okos nő, a címszereplő vezetésével eléri, hogy a férfiak véget vessenek a peloponnészoszi háborúnak. Ugyan ma leginkább a virág- és ajándék vásárlásról szól ez a nap, akárcsak az Óperencián túlról importált Bálint-nap vagy a Romániában őshonos Dragobete-ünnep, az ünnep fő jelszava a nemek közötti egyenlőség, valamint figyelemfelkeltés a nők elleni erőszak és visszaélés elítélendő formáira.

A szerző - akárcsak 2400 éve Arisztophanész - azzal szórakoztatja közönségét, hogy bemutatja, mekkora ereje van egy „fallokráciában” annak, ha a nők megvonják férjeiktől a szexet. A szerelem és testi aktus között persze különbség van - a jelenetek közötti intermezzóban egy riporter (Trabalka Cecília) többek között a kettő közötti különbségre kérdez rá az utca embereivel készített közvélemény-kutatásában. A tévés stáb sikamlós témákat kutat, a legtöbb a nemiséget firtatja: fantáziaképeket, a tabu-fogalmakat, és nagyon hangsúlyosabb a nemi identitás kérdését (a riport-paródiák elkészítését Bozsódi-Nagy Zoltán jegyzi, akik szerepelnek benne: a színház alkalmazottai).

Az előadásban a nemi hovatarozás visszatérő motívum. A mesélő, egyben az androgünök karvezetője (Dimény Levente) többször utasítja őket, hogy jobboldalt, illetve baloldalt csoportosuljanak, aszerint, hogy fiúk vagy lányok. Ez soha nem sikerül a karnak, mindig vannak bizonytalanok és olyanok, akik meggondolják magukat. A kar tagjai egyébként első világháborús posztókabátra és a táncoló dervisek öltözetére egyaránt emlékeztető, nemsemleges jelmezt viselnek (díszlet- és jelmeztervező: Andra Bădulescu-Vişniec).

Az első felvonás az eredményes szexsztrájkot meséli el. A jelenetek bővelkednek azokban a sokszor nevetséges, vagy külső szemmel nézve egyenesen abszurd replikákban, amelyek sok háztartásban elhangzanak, ismerősek. A városállamok közötti értelmetlen háborúskodásra, a csatatérről hazahozott poszttraumás stresszindrómára, a családi élet minőségének elsatnyulására is bőven történik uta-

HEGYI RÉKA színikritikus (Brassó 1976). A BBTE-n diplomázott dramaturgia, illetve marketing szakon. Alapítója volt a Hamlet.ro oldalnak. Marketing-asszisztensként dolgozik. Kolozsváron él.

lás. A kar csetlés-botlása, a riporternő tudálékos kérdezősködése mellett a humor fő forrása mégis a nők és férfiak közötti csata, aminek bizony van olyan epizódja is, amiben a nők ellen fizikai erőszakot is elkövetnek férfitársaik...

A második felvonásban Vişniec továbbgondolja az alapkonfliktust: mi történik 75 év béke után? A szerzőt - és a szöveget tiszteletben tartó Anca Bradu rendezőt - az foglalkoztatja, hogy hová tűnt a férfiasság, s ki fogja megvédeni az asszonyokat, ha ismét támadnak a perzsák, hisz a nevetséges, rózsaszínben pipiskedő férfiak nem képesek már erre. Ezen a ponton a nemiség mellett felsejlenek más kérdések is, például az evolúcióról (ti. hogy a görögöket leigázó perzsa férfiak spermája mentheti meg a civilizációt a kihalástól), például a jóléti társadalom nevetségeségéről, ahogyan mindenki, tudósok és gondolkodók, köznapi emberek és a média-nagyhatalom is elfordítja a tekintetét az immanens veszélyekről, még a háborúról is. És a sorok között, nem is nagyon elrejtve, van egy kis vád is: lám, mit tettek a nők, mihez vezetett a hosszú béke...

Nincs felkínálva a megoldás, az alkotók megelégszenek azzal, hogy tükröt tartanak elénk, hadd ne vessünk magunkon, de az éles kritikáig nem mennek el. A szexsztrájkra és következményeire fókuszáló történetet ugyan újabb jelentésrétegekkel bővül (lásd me too mozgalom, a média hatalma), de sajnos olyan világot élünk, amiben az alig pár éve született irodalmi alkotást a mai társadalmi-politikai valóság vastag fekete filctollal felülírta, és Vişniec gondolatébresztő replikái, bármennyire erősek és fontosak, és bármennyire szeretnénk hinni abban, hogy számítanak, csak cicanyávogásnak hatnak a hírcsator-

|||||

Jelenet az előadásból
Fotó: Szigligeti Színház

nákon tomboló üvöltözéshez képest. A nemek között (évezredek óta) dúló harc mai állásáról sem tudunk meg újat, az erotikus fogalmak mellett ma már sok olyan újkeletű kifejezés szerepel ebben a retorikában, mint például a mansplaining, gaslighting, slutshaming / manshaming stb. (ld: a WMN magazin és a Loupe társulat *Beszéljünk egy nyelvet!* fogalommagyarázó sorozata). Ugyanígy a háborúk sem kizárólag a fegyveres harcról szólnak, emellett már van precedens olyan perekre, amelyekben a háborúban elkövetett nemi erőszak miatt ítélték el katonákat. (Nem kizárólag a nőket érintő probléma, hisz egyrészt férfiak ellen is elkövetett bűnről van szó, egy-egy ilyen trauma pedig - kutatások bizonyítják - több generációra rányomja a bélyegét. Érdeemes a témába vágó, nagyon alaposan dokumentált, magyarra is lefordított, Sofi Oksanen-könyvet elolvasni: az *Ugyanaz a folyóban* az ukrán háború egyáltalán nem mediatisált aspektusát foglalja össze benne.)

Szép is lenne, jó is lenne, ha a színházművészet erejének köszönhetően egy előadás akkora megrendülést váltana ki a világban, hogy annak érezhető társadalmi hatása legyen. A nagyváradi előadásban talán el is hangzik, hogy nincs kiről hősi énekeket zengeni – az erőfitogtatás csak szkander-bajnokság-

ban megengedett. A rózsaszínben pipiskedő férfiak költészeti versenyeken mérik össze tehetségüket - ezek pedig egyértelműen csupáncsak paródiái a tragédia-bemutatóknak.

HEGYI RÉKA

**NAGYVÁRADI SZIGLIGETI SZÍNHÁZ
– SZIGLIGETI TÁRSULAT**

Matei Vişniec: Szerelmem, Lűszisztraté

Fordítók: Tótfalusi Ágnes, Demény Péter

Rendező: Anca Bradu

Látványtervező: Andra Bădulescu Vişniec

Zeneszerző: Ovidiu Iloc

Színpadai mozgás: Dimény Levente

Videó: Bozsódi-Nagy Zoltán

Szereplők: Ilyés Klaudia, Tasnádi-Sáhy Noémi, Tóth Tünde, Nagy László Zsolt, Dimény Levente, Kocsis Anna, Szabó Eduárd, Tótos Ádám, Trabalka Cecília, Fodor Réka, ifj. Kovács Levente

|||||

Tóthék Amerikában

Brady Corbet: *A brutalista*

Ami 2023-ban az *Oppenheimer*, az volt 2024-ben *A brutalista*: az év igazi Nagypilmje, epikus életrajzi dráma egy olyan férfi főszereppel, amely egyértelműen „kARRIERCSINÁLÓ” lehet az azt alakító színész számára.

Életrajzi filmnek csak azért nem nevezhető *A brutalista*, mert főszereplőjét, a holokauszt túlélő Tóth Lászlót (Adrien Brody) nem valós személyről mintázták. A brutalizmus stílusában alkotó építészt a Bauhaus-iskola tagjaként álmodta meg Brady Corbet rendező, aki több neves európai művész életéből és munkásságából inspirálódott nagyívű emigráció történetének megírásakor. László Amerikába települése nemcsak a háború és a zsidóüldözés előli menekülés miatt drámai, hanem azért is, mert a férfi olyan környezetből kerül ki, ahol – legalábbis a háború előtt – elismert alkotó volt, és olyan környezetbe érkezik, ahol nemhogy ismeretlen, hanem inkább senki, sőt, még annál is kevesebb. A lengyel-zsidó apától és magyar, 56-os menekült anyától született Brody a film sajtókampányában rendszeresen hangsúlyozta, mennyire közel érzi magához a figurát. Nemcsak a családja bevándorló élményei miatt, hanem ennél konkrétabban is: apja ugyanis elmondása szerint élete végéig erős akcentussal beszélt az angolt. Ezt a beszédmódot próbálta meg Tóth Lászlóként reprodukálni Brody, több-kevesebb sikerrel.

A film másik központi szereplője, a Guy Pearce által alakított Harrison Lee Van Buren igazi amerikai pénzember, dúsgazdag és gátlástalan keselyű, aki csak vagyonának köszönhetően szerzett nevet magának, intellektuálisan azonban semmit nem ért el az életben, emiatt pedig végtelenül frusztrált. Látszólag Tóth múltja és tudása iránti tiszteletből, valójában azonban csak azért karolja fel a helyét kereső építészt, mert úgy érzi, rajta keresztül kivívhatja a halhatatlanságot. A kettejük közti oda-vissza dinamika, az erőviszonyok állandó kétértelműsége adja a film savát-borsát. Pearce hol a legnagyobb filantrópként, hol a legkegyetlenebb elnyomóként alakít, de nála is nehezebb dolga van Brodynak, hiszen Tóth személyisége visszafogott és kifürkészhetetlen. Talán kiszolgáltatott helyzetéből adódik, hogy legtöbbször csak sodródik az eseményekkel. Büszkeségét, amely legbelül mindvégig nagy lángon ég, titkolja, elrejti, amíg egyes pillanatokban felszín-

BOZSÓDI-NAGY ORSOLYA újságíró, szerkesztő (Nagyvárad, 1983). A PKE angol nyelv és irodalom szakán diplomázott. Az Oradea Heritage munkatársa.

re nem tör. Játéka jellegzetesen túlzó, és pont ezért annyira magával ragadó: egyszerre esendő, sajnálatra méltó, tiszteletet parancsoló és épp egy kicsit őrült. A forgatás befejezésekor már a zsebében érezhette második főszereplői Oscar-díját.

Az erősen karakterközpontú film ugyanakkor az építészetről is szólni kíván, elsősorban a vizualitás nyelvén, nagyszabású, 70 mm-es filmre vett képeivel, de saját felépítésével is. A játékidő meghaladja a három és fél órát, és mozifilmnél szokatlan módon a felénél egy beépített szünetet is tartalmaz, így struktúrája épületszerűen szimmetrikus: prologus – első felvonás – szünet – második felvonás – epilógus. A sok éven átívelő történetnek és az emlékezetes alakításoknak köszönhetően könnyen lepeereg a monumentális időtartam, de azt nem állíthatjuk, hogy a film tempója mindvégig sodró. Az első felvonás néhol kifejezetten vontatott, a nézőnek elég erősen kapaszkodnia kell, hogy vele tartson, de a második részben a cselekmény meglepő fordulatokat vesz, és a film eddig csak ígéret szintjén létező üzenete is egyre szebben kikerekedik, egyre nyilvánvalóbbá válik.

Szóba került a mesterséges intelligencia használata a film kapcsán – Jancsó Dávid (AZ a Jancsó) vágó ezzel a módszerrel tette anyanyelvi hangzásúvá az amerikai színészek szájából elhangzó magyar szövegeket. A film gyenge pontja azonban nem ez, hanem pontosan azok a párbeszédok, amelyeknél nem került felhasználásra az AI – ahol az angol anyanyelvű Brodynak azt kell eljátszania, hogy a magyart beszél anyanyelvi szinten, az angolt pedig erős magyar akcentussal, és ez főleg azokban a pillanatokban zavaró, amikor zaftos magyar káromkodásokat kellene durrogatnia. A magyar szövegek

Megmentő vagy elnyomó?
Tóth és van Buren
állandó játszmákban

ugyanakkor, bár az AI-nak köszönhetően néhol tényleg hitelesen hangzanak, sajnos hallhatóan fordítások, így történhet meg, hogy például László soha nem Laci, felesége, Erzsébet (az üdítően laza Felicity Jones) sosem Erzsike vagy Erzsikém, és a leveleket angolos formulákkal írják alá a szereplők, soha nem „ölel, csókol Lacikád”-dal vagy hasonló magyaros szófordulatokkal. Ha már a magyar kultúrába helyeződött a főszereplő figurája, és javarészt Magyarországon is forgott, jót tett volna a filmnek egy magyar dramaturg bevonása a magyar szövegek gondozásánál, arról nem beszélve, hogy a filmkészítők részéről is valamiféle tisztelet jelének számított volna.

Hogy *A brutalistában* az amerikai álom lebontásáról van szó, biztosan nem lep meg senkit, ezt az álmot ugyanis a film- és irodalomtörténet legalább annyiszor darabjaira szedte már, mint ahányszor felépítette. De Tóth szemüvegén, a finoman adagolt

revelációkon keresztül végül olyan megrázó jelenetek soráig érkezünk el, amelyek nemcsak az addigi történeteket helyezik új megvilágításba, hanem azt is garantálják, hogy *A brutalista* élménye sokáig velünk maradjon.

BOZSÓDI-NAGY ORSOLYA

A BRUTALISTA

(2024, USA, Egyesült Királyság,
Magyarország)

Rendezte: Brady Corbet

Írta: Brady Corbet, Mona Fastvold

Fényképezte: Lol Crawley

Zene: Daniel Blumberg

Szereplők: Adrien Brody, Felicity Jones,
Guy Pearce, Joe Alwyn

Búzasör, áfonyásjoghurt, ke-
tampor, fonal, Wopar
chiliszósz, vaj, ásvány-
nabrosz, joghurt, sajt,
kétszersült, ásványví-
z, fokhagyma, tejföl,
spenót, margarin,
m.b, tej, vaj, kenyér,
joghurt, olaj, kápo-
ömber, tejföl, p.zs.
sajt, zsemle, sárg